

Kognícia v sociálnom kontexte

Renáta Kišoňová
Edícia kognitívne štúdiá
fftu

Kognícia v sociálnom kontexte

Renáta Kišoňová
Edícia kognitívne štúdia
fftu

Recenzenti

prof. ThDr. Josef Dolista, PhD.
PhDr. Kinga Jurášová, PhD.

Edičná rada

Doc. Andrej Démuth, Trnavská univerzita
Prof. Josef Dolista, Trnavská univerzita
Prof. Silvia Gáliková, Trnavská univerzita
Prof. Peter Gärdenfors, Lunds Universitet
Dr. Richard Gray, Cardiff University
Doc. Marek Petrů, Univerzita Palackého, Olomouc
Dr. Adrián Slavkovský, Trnavská univerzita

Vydanie tejto vysokoškolskej učebnice vzniklo v rámci riešenia projektu *Inovatívne formy vzdelávania v transformujúcom sa univerzitnom vzdelávaní* (ITMS kód projektu 26110230028) – Príprava študijného programu *Kognitívne štúdiá*, ktorý podporila Európska únia prostredníctvom Európskeho sociálneho fondu a MŠVV SR v rámci Operačného programu vzdelávanie. Text vznikol v Centre kognitívnych štúdií na Katedre filozofie Filozofickej fakulty v Trnave.

fftu

© Renáta Kišoňová, 2013
© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013
ISBN 978-80-8082-637-6

Obsah

1.	Úvod. Priblíženie základných pojmov	9
1.1	Úvod	9
1.2	Pojem spoločnosť	10
1.3	Sociálna psychológia	10
1.4	Sociálna filozofia	11
1.5	Sociológia	12
2.	Dejinný kontext	14
2.1	Chápanie spoločnosti v antike	14
2.2	Sociálna filozofia v kresťanskom stredoveku	15
2.3	Machiavelli	16
2.4	Utópie	17
2.5	Osvietenstvo a spoločnosť	18
3.	Jedinec v spoločnosti. Príbuzenstvo.	
	Spolupráca. Boj o uznanie	20
3.1	„Veta za vetu“	20
3.2	Príbuzenstvo	21
3.3	Spolupráca	22
3.4	Boj o uznanie	23
4.	Socializácia	25
4.1	Socializácia	25
4.2	Intencionalita	26
4.3	Test nesprávnej domnienky	27

4.4	Zlyhanie teórie mysle	28	9.3	Situačná a slovná komika	61
4.5	Williamsov syndróm	29	9.4	Komické postavy	61
5.	Sociálna percepcia. Percepčné stereotypy.		9.5	Scruton	62
	Predsudky	31	10.	Dav, vodca	64
5.1	Sociálna percepcia	31	10.1	Dav, davová spoločnosť	64
5.2	Validita percepčných súdov	32	10.2	Vodca	66
5.3	Mechanizmy, ktoré vedú k skreslenému vnímaniu a posudzovaniu druhých	33	11.	Propaganda	69
5.4	Predsudky	34	11.1	Čo je propaganda?	69
6.	Sociálny mozog	38	11.2	Totalitarizmus	70
6.1	Sociálna kognícia a mozog	38	11.3	Črty propagandy	71
6.2	Oblasti zodpovedné za vybrané sociálne funkcie ..	40	11.4	Nástroje propagandy	71
6.3	Dôsledky poškodenia čelných lalokov	40	12.	Zánik ľudských skupín	74
6.4	Sociálna zrelosť	41	12.1	Kritériá delenia skupín	74
6.5	Biologické dospievanie a sociálna zrelosť	42	12.2	Altruizmus	75
7.	Sociálna funkcia jazyka	45	12.3	Zánik skupín vojnou a genocídou	78
7.1	Pôvod jazyka	45		Literatúra	82
7.2	Vzťah jazyka a veľkosti sociálnej skupiny	46			
7.3	Jazyk a súdržnosť skupiny	48			
7.4	Komunikácia	48			
8.	Emócie	51			
8.1	Čo sú emócie a ich význam	51			
8.2	Rozdelenie emócií	52			
8.3	Vývoj emócií	55			
8.4	Kultúrna podmienenosť emócií	56			
8.5	Úsmev	56			
9.	Smiech	58			
9.1	Bergson	59			
9.2	Komika foriem a pohybov	60			

1. Úvod. Priblíženie základných pojmov

Kľúčové pojmy: *spoločnosť, sociálna filozofia, sociálna psychológia, sociológia*

1.1. Úvod

V predkladanom texte sa budeme zaoberať problémom kognície v sociálnom kontexte, teda otázkami čo je spoločnosť, prečo komunikujeme, prečo sa socializujeme (a nielen my ľudia), aká je funkcia jazyka v spoločnosti, akú rolu tu zohráva smiech, emócie a podobne.

Skúmanie týchto tém sa ukazuje ako významné pri hľadaní odpovedí na otázky týkajúce sa širších interdisciplinárnych problémov, akými sú davové správanie, ideológie, násilie, genocídy, vojny. Keďže pôjde o témy, ktoré sa pohybujú na pomedzí viacerých vedeckých disciplín: sociológie, filozofie, politológie, sociálnej psychológie, kultúrnej antropológie, neurovied a i. bude tomu zodpovedať aj výber a použitie metodologických prístupov, ktoré budú súvisieť s jednotlivými disciplínami. Veľká časť spracovaných poznatkov vychádza z experimentálneho výskumu (predovšetkým z oblasti súčasnej neurovedy), ktorý je zameraný na zisťovanie príčin a objavovanie kauzálnych vzťahov.

V prvej kapitole predstavíme čitateľovi základné pojmy a disciplíny, ktoré súvisia s témou kognície v sociálnom kontexte: spoločnosť, kognícia, sociálna kognícia, sociálna filozofia, sociálna psychológia, sociológia a i.

1.2 Pojem spoločnosť

Termín *spoločnosť* etymologicky súvisí s latinským termínom „societas“, ktorý môžeme preložiť ako spoločenstvo, jednota, spolok; sloveso sociare prekladáme ako spájať, združovať, spolčiť, sprevádzať, zdieľať, účastniť sa. Prívlastok socius znamená spoločný, spojenecký a podstatné meno socius môžeme preložiť ako druh, spoločník, spoluúčastník, alebo aj spojenec.

Termín „spoločnosť“ potom môžeme chápať v najrôznejších významoch:

- skupina jedincov
- celok spoločenských javov, súhrn vzťahov medzi ľuďmi
- vzájomne závislé spoločenstvo: komunita
- ľudstvo ako celok
- štát
- usporiadané spoločenstvo ľudí, ktorí obývajú určité územie, sú spojení spoluprácou
- určitá forma alebo systém spoločenských vzťahov
- určité štádium vývoja ľudských dejín

Tak ako je pojem spoločnosť široký a používaný v mnohých kontextoch, skúma ho i viacero vedeckých disciplín.

1.3 Sociálna psychológia

Sociálna psychológia: štúdium psychologických aspektov ľudských sociálnych interakcií; Kenrick, Neuberg a Cialdini definovali túto disciplínu ako vedecký výskum vplyvu, aký majú ľudia na myseľ, emócie a správanie iných ľudí. (Nakonečný, 2009) Sociálna psychológia má dvojité zameranie: psychologicky zameraná sociálna psychológia skúma vplyv sociálnych faktorov na psychické procesy jedinca a sociologicky zameraná sociálna psychológia sa zaoberá skupinovými procesmi ako takými, do ktorých jedinec vstupuje ako element. (Nakonečný, 2009) Z uvedeného vyplýva, že sociologické zameranie sa orientuje na interakcie medzi skupinami (malými,

alebo veľkými). Sociálny psychológ D.G. Myers vymedzil vzťah medzi sociálnou psychológiou a sociológiou nasledovne: sociológia sa pýta, ako fungujú rôzne veľké skupiny od dvojíc až po celé spoločenstvá (kultúry, civilizácie), sociálna psychológia skúma jednotlivé individuum ako člena skupiny, ktorý o druhých zmýšľa, podlieha ich vplyvu; analyzuje tiež pôsobenie skupiny na jedinca a jedinca na skupinu. (Myers, 2005)

Hoci je ťažisko sociálnej psychológie v skúmaní jedinca, systémová analýza sa uplatňuje pri nachádzaní širších súvislostí: spôsob sociálneho správania v rodine, škole, spoločenské, politické, ekonomické pomery, šikanovanie, rasizmus, terorizmus a iné sociálnopatologické javy.

1.4 Sociálna filozofia

Sociálna filozofia je disciplína filozofie, ktorá reflektuje spoločnosť a sociálny život; často krát je akousi teoretickou **reflexiou** hľadania možností lepšieho sveta (sociálne utópie, ideológie). Dominantnými témami sociálnofilozofickej reflexie **spoločnosti** sú spravodlivosť, sloboda, nevyhnutnosť v spoločenskom živote a vzťah spoločnosti a prírody. Grécka filozofia sa zaoberala predovšetkým otázkami „polis“ a štátu z hľadiska ústavného, vzťahy medzi jedincami neboli častou témou, rovnako stredoveká sociálna filozofia riešila väčšmi širší kontext spoločnosti (štát / cirkev) ako vzťahy medzi jednotlivcami; sociálne správanie začala podrobnejšie analyzovať až filozofia v období reformácie (viac k dejinnofilozofickým skúmaniam spoločnosti pozri kapitolu č. 2).

Dnes sa používa okrem výrazu sociálna filozofia aj pojem *politická filozofia*, ktorá je však užšie špecializovaná a jej predmetom sú hlavne analýzy inštitúcie a spoločenských zriadení. Politická filozofia si podľa J.Kisa kladie tri druhy otázok:

- aké je správne inštitucionálne usporiadanie spoločnosti
- podľa akých štandardov máme spoločenské inštitúcie posudzovať

akým spôsobom tieto merítka vyberajú a schvaľujú uprednostňované inštitucionálne usporiadanie. (Kis, 1997, 7)

Politická i sociálna filozofia vychádzajú z morálnej filozofie, hľadajú princípy dobra a spravodlivosti, na rozdiel od morálnej filozofie neaplikujú tieto princípy na osobné správanie, ale na neosobné inštitúcie, konvencie a tradície. Významné udalosti každej doby priniesli otázky a podnety pre hľadanie odpovedí v tejto oblasti (napríklad výskum T.Adorna o anti-semitských postojoch po druhej svetovej vojne, alebo Arendt-ovej definovanie totalitarizmu po druhej svetovej vojne).

1.5 Sociológia

V prvej polovici 19. storočia sa na vedeckej scéne objavuje nová vedná disciplína, ktorá má skúmanie spoločnosti priamo vo svojom názve: *sociológia*. Tento termín sa objavuje vďaka A. Comtovi, francúzskemu filozofovi, ktorý sa neuspokojoval s tradičnou filozofiou ani psychológiou. Považoval ich za príliš špekulatívne, metafyzické, introspekcionalistické. Comte uviedol názov sociológia ako prvý, vo svojom monumentálnom šesťzväzkovom spise *Kurz pozitívnej filozofie*. Od Comta pochádza aj tradičné delenie sociológie na **sociálnu statiku** a **sociálnu dynamiku**. Comte sociológiu vnímal ako filozofiu dejín. Analyzoval ju v troch štádiách: teologickom, metafyzickom a pozitívnom, pričom sem zahrnul aj vlastnú pozitivistickú víziu spoločnosti. V teologickom štádiu sa ľudský duch zameriava na vnútornú podstatu bytia, na prvé a posledné príčiny...slovom na absolútne poznanie. (Comte, 1998) V metafyzickom štádiu sa podľa Comta nahrádzajú nadprirodzené činitele abstraktnými silami, alebo podstatami. V pozitívnom štádiu si ľudský duch uvedomuje, že absolútne poznatky sa nedajú nadobudnúť, vzdáva sa hľadania pôvodu a účelu vesmíru, ako aj poznania vnútorných

príčin javov, aby sa venoval objavovaniu ich skutočných zákonov, t.j. ich stálych vzťahov následnosti a podobnosti. (Comte, 1998) V Comtovej sociológii sa neodráža len štátny, právny a spoločenský vývoj, ale aj vývoj umenia, náboženstva, vedy a filozofie. Sociológiu rozdelil na dve časti:

- teória prirodzeného usporiadania (spoločenská statika): uvažovanie o **inštitúciách**, ktoré zabezpečujú rovnováhu **spoločnosti (náboženstvo, rodina a štát)**
- náuka o pokroku (spoločenská dynamika): už zmienený zákon troch štádií.

V súčasnosti sa sociológia definuje ako disciplína, ktorá sa zaoberá skúmaním spoločenských subjektov, spoločenských procesov a vzťahov medzi nimi.

Odporúčaná literatúra

- NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*. Praha: Academia, 2000, 9-54.
AUGOUSTINOS M., WALKER, I.: *Social cognition*. SAGE Publications Ltd., 2006, 3-13.
KIS, J.: *Současná politická filosofie*. OIKOYMENH, 1997, 7-17.

2. Dejinný kontext

Kľúčové pojmy: *prirodzený stav, spravodlivosť, sloboda, utópia, voľný trh*

V nasledujúcej kapitole si priblížime porozumenie spoločnosti v dejinách filozofie. Téma spoločnosti, jej vzniku, prvkov, poslania, vzťahu človeka a spoločnosti, a podobne patrí k ústredným problémom sociálnej filozofie už od predchodcov Platóna. Filozofi naprieč dejinami hľadali odpovede na otázky ako vzniká spoločnosť, prečo vzniká, čo je spravodlivosť, na čo slúži spoločnosť, čo je sloboda, aké je najvhodnejšie spoločenské usporiadanie, existuje „prirodzený stav“? atď.

2.1 Chápanie spoločnosti v antike

Podľa Platóna sa spoločnosť utvorila tak, že ľudia sa postupne socializovali, so zámerom zjednodušiť si život deľbou práce. V jeho koncepcii prevládali kolektivistické opatrenia, veril v úplnú jednotu obce. Na čele obce by mal stáť vládca, filozof. Ďalšími zložkami štátu sú strážcovia, bojovníci a tretiu skupinu predstavujú roľníci a remeselníci. Rodinu nepovažoval Platón za nevyhnutnú a základnú jednotku spoločnosti, naopak, pre dobro celej polis je vhodnejšie, ak sú deti vychovávané úradníkmi, muži a ženy plodia deti podľa vopred určených pravidiel a nežijú v spoločných domácnostiach. (Platón, 2003)

Inak vnímal spoločnosť Platónov žiak Aristoteles. Jeho sociálno-filozofickú koncepciu ovplyvnila politická situácia vo vtedajšom Grécku:

- odveká politická rozdrobenosť Grécka na samostatné spoločenstvá
- hospodársky rozvoj (strediská rozvoja sa menia na mestské štáty *polis*)
- zanikajúca moc kráľov a vzostup timokracie

Aristoteles pri práci na svojom spise *Politika* preštudoval ústavy 158 gréckych polis.

Človek je podľa neho od prirodzenosti politický živočích *zoon politikon*. K udržaniu a zdokonaleniu života potrebuje spoločenstvo s inými živými bytosťami. Základnými jednotkami spoločnosti sú podľa neho rodina a obec, kde sa muž a žena zjednocujú do rodiny, a tieto rodiny sa zjednocujú do obce. No ani sama obec nedokáže zabezpečiť všetko potrebné a musí jestvovať štát. Štát je podľa Aristotela spoločenstvom slobodných a rovných ľudí s rôznou mierou podielu na moci. Dokonalým spoločenstvom je štát, ktorý je utvorený z viacerých obcí. Aristoteles odmietol Platónov názor, že pre dobrý život obce je nevyhnutná jeho absolútna jednota.

2.2 Sociálna filozofia v kresťanskom stredoveku

V kresťanskom stredoveku prevládala okrem autority sv. Písma a cirkevných otcov predovšetkým Aristotelova náuka. Nadviazal na ňu i sv. Tomáš Akvinský, ktorý komentoval *Politiku*. Aj sv. Tomáš Akvinský interpretuje človeka ako *zoon politicon*. Nie je podľa neho možné, aby bol človek dobrý, ak by nemal správny vzťah k spoločenskému dobru. Čím viac sa čnosť vzťahuje k spoločenskému dobru, tým je vyššia. Čnosti delil na **prirodzené**: múdrosť, spravodlivosť, statočnosť a umiernenosť, ako základ **prirodzeného zákona** (*lex naturalis*), ktorý odráža **večný zákon Boží** (*lex aeterna*). Nad nimi stoja tri Božské, teologické čnosti: **viera, nádej a láska**, ktoré pochádzajú z Božej milosti. Podľa sv. Tomáša Akvinského musí existovať niečo,

čím je množstvo ľudí v spoločnosti riadené. Pri veľkom počte ľudí a pri snahe jednotlivca konať egoisticky pre svoj súkromný záujem, by sa ľudská spoločnosť rozpadla, pokiaľ by nebolo nikoho, kto by sa staral o spoločné dobro, rovnako ako ľudské telo, keby v ňom neboli spoločné riadiace sily. Z toho vyplýva nevyhnutnosť autority. Ideálnu predstavu mal o monarchii, kde je vláda kráľa obrazom Božej vlády. Najhoršou formou vlády je podľa neho tyrania. Úlohou štátu je viesť občanov k spravodlivosti a cnosti, úlohou cirkvi je priviesť človeka k nebeskej blaženosti, takže jej úloha je vyššia a vznešenejšia ako úloha štátu. V koncepcii sv. Tomáša Akvinského je kráľ podriadený pápežovi, svetská moc podriadená duchovnej.

2.3 Machiavelli

Celkom inak sa vyvíjalo vnímanie vzťahu duchovnej a svetskej moci po doznení kresťanského stredoveku. Najexemplárnejšou koncepciou je v tomto zmysle Machiavelliho sociálna filozofia. Niccolò Machiavelli žil a pôsobil na prelome 15. a 16. storočia, bol presvedčený, že dejiny a vôbec „pozemské záležitosti“ sú spravované človekom a nie Bohom. Dejiny nie sú podľa neho jeden príbeh, ktorý sa odvíja na pozadí božieho plánu, skôr v nich treba hľadať ponaučenia, zásady, zákony, ktoré by prispeli vládarom k lepšiemu spravovaniu krajín a celkovému prospechu ľudstva. Machiavelli smeroval k praktickému uplatneniu historického (a iného) poznania pri spravovaní štátu. Tento postoj vyjadril vo svojom hlavnom spise z oblasti sociálnej filozofie: *Vladár*. Vladár má študovať hlavne dejiny, pre jeho moc je nevyhnutné takzvané *historické vedomie*, aby vedel pre seba vybrať príklady vhodné nasledovania a aby vedel, čoho sa vyvarovať. (Machiavelli, 2009)

Politická sféra zohráva v histórii podľa Machiavelliho výsadné postavenie, je to práve politická scéna, ktorá podmieňuje smer, akým sa celý dejinný proces hýbe.

Vladár by mal podľa Machiavelliho disponovať cnosťou virtú, čo je akási schopnosť konať, spojenie aktivity, vôle a talentu. Spoločnosť

vznikla podľa Machiavelliho prirodzeným spôsobom (nešlo o nejaký božský zásah) k vytvoreniu spoločnosti prispela snaha o sebazáchranu a kvalitnejší život. Náboženstvo považuje Machiavelli za prirodzený jav spoločenského života a hodnotí ho z hľadiska užitočnosti pre politické ciele.

2.4 Utópia

V rovnakom čase ako sa rodili Machiavelliho myšlienky vo Florencii, sa rodil v Anglicku nový sociálnofilozofický útvar *utópie*. Za jedného z najvýznamnejších zakladateľov utópie môžeme považovať Thomaasa Mora, ktorý sa preslávil rovnomenným dielom *Utópia*. Ide o satirický spis, ktorý vykresľuje sen o spravodlivom spoločenskom zriadení. Príčinou utrpenia je podľa utopistov súkromné vlastníctvo. Všade tam, kde trvá súkromné vlastníctvo a kde všetci všetko merajú peniazmi, ťažko sa môže stať, že by bol štát spravodlivé zriadenie.

Ideálny štát by mal byť založený na spoločnom majetku, na všeobecnej a povinnej účasti všetkých občanov na produktívnej práci. Cieľom „Utopistov“ (obyvateľov Utópie) je zabezpečiť nielen materiálne potreby, ale najmä slobodný rozvoj ľudskej osobnosti.

V 17. storočí prispel k vytvoreniu teoretickej platformy pre **základné ľudské práva** John Locke. Podľa Locka existoval pred utvorením spoločnosti **prirodzený stav**, ktorý bol stavom všeobecnej rovnosti, moc a práva boli vzájomné. Dnešná spoločnosť nemá dostatok reálnych dokladov o existencii prirodzeného stavu (láska a potreby ľudí spájali dokopy do spoločnosti). Sloboda v prirodzenom stave nemala podobu ľubovôle, jednotlivec konal v medziach **prirodzeného zákona**. Prirodzený zákon nie je písaný, nie je možné ho nájsť mimo myseľ ľudí, je jasný a pochopiteľný všetkým rozumovým bytostiam; nezbavuje slobody, nepredstavuje nič, čo by nebolo všeobecným dobrom.

Uskutočňovanie prirodzeného zákona je v rukách každého človeka, každý má právo trestať priestupky proti tomuto zákonu, pričom miera trestu je určená výškou priestupku (a podľa uváženia)

rozumu a svedomia). K porušovaniu prirodzeného zákona dochádza podľa Locka preto, lebo páchatel sa riadi inými pravidlami, ako je rozum a všeobecná slušnosť (vyhlasuje tým vojnu celému ľudstvu). Ľudia z lenivosti nedostatočne premýšľajú prirodzený zákon a preto dochádza k vojnovému stavu, ktorý vyžaduje utvorenie spoločnosti, v ktorej má každý člen základné práva: právo na majetok, právo na život a právo na slobodu. Garantom práv je spoločnosť ako celok.

2.5 Osvietenstvo a spoločnosť

Za akýsi Lockov náprotivok v oblasti sociálnej filozofie môžeme chápať J. J. Rousseaua (18. storočie), ktorý taktiež tematizoval prirodzený stav. Jednotlivec je v prirodzenom stave slobodný a nezávislý, závislým od druhých sa stáva až utvorením spoločnosti. V období osvietenstva sa téma spoločnosti a smerovania dejín dostáva výrazne do popredia. Napríklad u J.G. Herdera je cítiť typický osvietený optimizmus, späť so všadeprítomnou ideou pokroku; spoločnosť je podľa neho pod vplyvnom postupného utvárania ľudskosti, ktoré sa uskutočňuje prostredníctvom génia národov. Ľudstvo prechádza počas historického vývoja viacerými kultúrnymi stupňami a zmenami, pričom základnú platformu pokroku tvoria rozum a spravodlivosť.

Immanuel Kant sa téme spoločnosti venoval najmä v menších spisoch (*Idea k všeobecným dejinám v svetoobčianskom zmysle, K večnému mieru*). Človek je podľa Kanta obyvateľ dvoch ríš: ríše prírody (nevyhnutnosti) a ríše slobody. Človek si v dejinnom procese postupne začal uvedomovať budúcnosť, vďaka rozumu začal mať isté očakávania budúcnosti, postupne nadobúdala vedomie, že prírodu môže využívať vo svoj prospech. Vtedy, keď prvý raz pochopil, že príroda nedala kožušinu ovci, ale jemu aby sa zaodel si človek uvedomil, že on sám je cieľom prírody. Rozum nedovolil človeku vrátiť sa späť. Kant sa zaoberal ľudským druhom, nie individuom – ľudský, individuálny život je príliš krátky na to, aby naplnil

možnosti smerovania k pokroku. Cieľom dejín a spoločnosti je podľa neho utvorenie všeobecnej občianskej spoločnosti, ktorá sa bude riadiť právom.

Za zmienku stojí aj koncepcia Adama Smitha, ktorý ovplyvnil sociálnopolitické a ekonomické myslenie v 18. storočí, spisom *Pojednanie o podstate a pôvode bohatstva národov*. Táto Smithova kniha bola akýmsi základným stavebným kameňom ekonómie ako modernej akademickej disciplíny. Smith tu analyzoval a obhajoval voľný trh (teória nazývaná aj neviditeľná ruka trhu), teda predstavu, že štát by do ekonomických procesov nemal zasahovať. Úlohou štátnej moci je garantovanie dodržiavania zákonov a zmluvných záväzkov. Najvýznamnejším aspektom hospodárskeho života je podľa Smitha delba práce.

Odporúčaná literatúra

ARISTOTELES: *Politika*. Bratislava: Kalligram, 2009.

HERDER, J.G.: *Vývoj ľudskosti*. Praha: Jan Laichter, 1941, 10-30.

KANT, I.: *Idea k všeobecným dejinám v svetoobčianskom zmysle*. In: KANT, I.: *K večnému mieru*. Bratislava: Archa, 1996.

3. Jedinec v spoločnosti. Príbuzenstvo. Spolupráca. Boj o uznanie

Kľúčové pojmy: *spolupráca, thymos, izothymia, megalothymia, civilizácia*

Témou nasledujúcej kapitoly bude jedinca v spoločnosti, problém príbuzenstva a spolupráce. Drvivá väčšina autorov z oblasti sociálnej filozofie sa totiž domnieva, že dôvodom utvorenia spoločnosti bola spolupráca (pozri kapitola 2). Ako sa však v prírode vyvinula spolupráca, keď je úplne bežnou skutočnosťou skôr *podrazácke* konanie?

3.1 „Veta za vetu“

Jednu z odpovedí ponúkajú počítačové modely, napríklad program „veta za vetu“. Je postavený na jednoduchom princípe: každého protihráča, ktorý by mohol podraziť, je možné k spolupráci prinútiť tým, že urobíme prvý ústretový krok a následne každý ďalší krok po svojom protihráčovi zopakujeme, ak spolupracuje, spolupracujeme i my, ak podrazí, podrazíme i my. (Koukolík, 1997) Tento model má svoje slabiny: aby bol funkčný, nesmie ísť o hru, ktorá prebieha len v jednom kole, po ktorom už protihráča nestretieme, vtedy je samozrejme najlogickejšie správanie vždy podraziť a stratiť sa. Náročné je určiť aj mieru odplaty za podraz: nemala by byť ani príliš vysoká, aby nezničila vzťah protihráčov, ani príliš nízka, aby nevyvolala v protihráčoch dojem že nie je o čo hrať. Tieto princípy platia, ako uvádza Koukolík pre vzťahy obchodné, manželské,

i politické. Pre akýkoľvek typ vzťahu. (Koukolík, 1997) Samozrejme, človek nie je jediný živočích, ktorý žije v skupine, ktorá žiada spoluprácu. Koukolík opisuje život v levej skupine, kde levy skupinovo lovia, spoločne vychovávajú mláďatá a ochraňujú územie pred cudzími levmi. Ich spolupráca funguje na pomerne komplikovanom modeli, spolupracujú ak treba vynaložiť veľkú námahu na lapenie koristi, ak sa dá chytiť ľahko, nespupracujú. Samice koja mláďatá vzájomne, avšak keď ich bránia pre vražedným útokom samca, uprednostňujú vlastné mláďatá. Dospelé levce žijú v 3-6 členných skupinkách, niekedy sa ich združí až 18.

Zoológovia R. Heinsohn a C. Packer skúmali, ako sa levce správajú pri ohrození spoločného územia. (Heinsohn, Packer, 1995)

Zistili, že niektoré levce bojujú za skupinu a za seba, bez ohľadu na nebezpečenstvo a podrazácke správanie svojich družiek. Niektoré zasa spolupracujú len vtedy, keď je to naozaj nevyhnutné a ostatok sú „podrazáčky“. Medzi zvieratami prebiehajú rovnaké zrážky o zdroje, miesto, či pohlavného partnera, ako medzi ľuďmi.

Čo sa deje s podrazákmi a tzv. „sociálnymi parazitmi“? Medzi ľuďmi i zvieratami zvyčajne dochádza k potrestaniu takéhoto správania; trest sa objavuje v piatich sociálnych súvislostiach:

- v priebehu tvorby vzťahov nadriadený / podriadený
- pri parazitnom správaní alebo krádeži
- pri tvorbe pohlavných vzťahov
- pri zrážkach rodičov s deťmi
- pri vynucovaní spolupráce

3.2 Príbuzenstvo

Bežná skúsenosť stačí nato, aby sme zistili, že sa inak správame (nielen človek, ale aj vyššie stavovce) k príbuzným a inak k tým, s ktorými nie sme v príbuzenskom vzťahu. Príbuzenstvo je jeden zo základných organizačných princípov všetkých spoločností, rastlín, zvierat i človeka. Príbuzní majú časť génov spoločných a preto, ak chceme zvýšiť šancu na prežitie našich génov, ukazujú sa ako

výhodné pomáhať príbuzenstvu. Pomáhať však neznamena množovať sa spoločne. U blízkych príbuzných je vysoko pravdepodobné, že sa stretnú ničivé alely, ktorých nositeľom je každá živá bytosť. Následkom je zvyčajne postihnuté potomstvo. Nepriaznivé genetické dôsledky ale môže mať i potomstvo geneticky veľmi vzdialených rodičov. Preto plodíme potomkov s tými, ktorí nie sú geneticky ani príliš blízki, ani príliš vzdialení. (Koukolík, 1997)

Otázne je, ako spoznať príbuzného? Napríklad lastovička brehuľa hneď necháva mláďatá, ktoré ešte nevedia lietať v chodbičkách, ktoré vopred pripraví a kŕmi tak len svoje mladé. Keď sa naučia lietať, a miešajú sa s inými skupinkami, vydávajú zvukové signály, na základe ktorých rodičia rozlíšia svoje mláďatá od cudzích. Mechanizmov na rozpoznanie vlastného príbuzenstva je však množstvo: napr. pachové signály (osy, včely, myši, ľudia – bližšie pozri napríklad experiment, ktorý popisuje Koukolík, 1997, 108-109).

3.3 Spolupráca

Ešte stále sme nezodpovedali otázku ako sa vyvinula v prírode spolupráca. J.M. Smith a E. Szathmáry popísali vývoj života v ôsmich fázach: na začiatku boli jednoduché molekuly, ktoré sa dokázali kopírovať, tvorili zložitejšie, spolupracujúce súbory a stali sa základom pre vývoj molekúl, ktoré sú nositeľkami dedičnosti. Ani tie sa v boji o zdroje nezničili. Nasledoval vznik baktérií, prvokov, dvoch pohlaví a viacbunkových organizmov, kolónií, primátov, kde sa utvoril aj človek. Každá vývojová úroveň je zložitejšia, obsahuje viac informácií ako predošlé. (Koukolík, 1997)

Zdá sa, že základom vývoja všetkých zložitejších podôb života bola spolupráca. Ak sa v zložitom organizme začnú množiť určité gény na úkor celku, vzniká zhubný nádor, ktorý ničí organizmus, ktorý bez liečby skôr či neskôr zomrie. Možno

ide naozaj o akýsi všeobecný princíp, ku vzniku zložitejších systémov od génov až po ľudí (jazyk, diferencovanú kultúru, vedu...) je nutný istý druh spätnej väzby a kontroly, ktorá by obmedzovala možnosti jedinca v prospech celej spoločnosti, samozrejme, do tej miery, do akej by nepoškodzovala ani individuum, ani celok.

Príroda milióny rokov hľadá tieto kompromisné riešenia: druhy, ktoré nespolupracovali, vyhynuli a naopak. (Koukolík, 1997) V ľudskej spoločnosti je prítomná nielen spolupráca a neustále hľadanie optimálneho kompromisu medzi možnosťami (resp. slobodou) jednotlivca a dobra celej spoločnosti, ale, ako upozornili mnohí autori (či už z oblasti sociálnej filozofie, psychológie, antropológie, etnológie atď.) i „boj o uznanie“.

3.4 Boj o uznanie

Americký politológ, sociológ a filozof F. Fukuyama vo svojom slávnom spise *Koniec dejín a posledný človek* tvrdí, že historický proces je hnaný dvoma silami:

- **Rozvojom modernej prírodovedy** (podmieňuje proces industrializácie a celkovú dynamiku modernej ekonomiky)
- **Bojom o uznanie** (plynie z čisto ľudskej túžby po uznaní) (Fukuyama, 2002)

Fukuyama nadviazal na Hegla, ktorý popisoval prvého človeka, ktorý túžil byť uznávaný ako ľudská bytosť a existovať v spoločnosti ľudí. Sebaúcta a identita Heglovho prvého človeka súvisí s hodnotou, ktorú mu pripisujú ostatní ľudia. Počiatkový stret medzi prvými ľuďmi ústil do násilných konfliktov o prestíž. Hegel rozdelil spoločnosť na pánov, ktorí boli ochotní riskovať život a ramb, ktorým toto rozhodnutie chýbalo. Ochota riskovať život dokazuje, že človek dokáže konať proti svojej animálnej zložke, pudu

sebazáchovy. Keď sa vrátíme k Fukuyamovi, podľa neho je hlavným problémom ľudských dejín a spoločnosti otázka, ako uspokojiť túžbu pánov aj rabov po uznaní. Dejiny končia podľa Fukuyamu víťazstvom takej spoločnosti, ktorá toto dosiahne. Na označenie Heglovho porozumenia hodnoty, ktorú pripisuje okolie jedincovi, použil Fukuyama grécky pojem „thymos“. Tento pojem sa pôvodne používal vo význame duše, životnej sily, priania, žiadosti, neskôr (napr. Nový zákon) predstavuje toto slovo hnev, vášeň, výbuch hnevu.

Fukuyamove chápanie pojmu „thymos“

— vznetlivosť, túžba po sláve, pýcha, domýšľavosť, sebaláska, ctižiadosť a najmä túžba po uznaní

Táto zložka osobnosti je zdrojom emócií hrdosti, hnevu, hanby (nemožno ju redukovať na rozum, či žiadostivosť)

Z thymu plynie vedomie vlastnej hodnoty a dôstojnosti ľudského individua

Thymos môže byť zdrojom

— ľudskej zloby

— ľudských cností

a viesť k

— **Isothymii** – túžbe po uznaní za rovného

— **Megalothymii** – túžbe po uznaní za nadradeného

V dejinách sa najprv uplatní megalothymia, ktorá je najväčšou hrozbou pre liberálnu demokraciu. Ľudstvo dospelo nastolením liberálnej demokracie k tzv. „koncu dejín“. (Fukuyama, 2002)

Odporúčaná literatúra

FUKUYAMA, F.: *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers, 2002.

FUKUYAMA, F.: *Velký rozvrat*. Bratislava: Agora, 2005.

KOUKOLÍK, F.: *Mravenec a vesmír*. Praha: Vyšehrad, 1997, 128-163.

4. Socializácia

Kľúčové slová: *socializácia, primárna socializácia, sekundárna socializácia, teória mysle, intencionalita, autizmus*

Pri tematizovaní jedinca v spoločnosti ešte zostaneme i v nasledujúcej kapitole. Teraz sa bližšie pozrieme na mechanizmy socializácie, jej vývoj a anomálie.

4.1 Socializácia

Proces začleňovania jedinca do spoločnosti a spätné vplyv prostredia na vývoj osobnosti jedinca sa nazýva socializácia. Rozlišujeme **primárnu socializáciu** – od narodenia dieťaťa v rámci výchovy v rodine, ktorá mu sprostredkuje základné sociálne normy a modely správania a **sekundárnu socializáciu**, ktorú možno chápať ako celoživotný proces, nadväzuje na primárnu socializáciu (škola, práca a i.) (Nakonečný, 2009).

Najznámejší experimentálne študovaný mechanizmus sociálneho poznávania je jav označovaný ako *teória mysle*. Tento jav vyjadruje, že jedinec má domnienku, predstavu o obsahu mysle iného človeka – chápe, že iní ľudia majú mentálne stavy, ktoré riadia ich správanie (Dunbar, Barrett, Lycett, 2007). Jedinec si môže byť vedomý, že obsah týchto

mentálnych stavov sa v hociktorom momente môže líšiť od jeho vlastných a od objektívnej skutočnosti. (predstavme si napríklad trojicu – žena, jej manžel a cudzinec. Žena si myslí, že cudzinec je nudný, ten sa domnieva, že žena si myslí, že je mimoriadne atraktívny, a manžel má podozrenie, že cudzinec sa domnieva, že s ním chce jeho žena ujsť. Cudzinec, ktorý nepozná vzťah medzi manželom a manželkou má nesprávnu domnienku o stavu mysle manželky, manžel naopak vyvodil správny záver, nakoľko vie signály svojej ženy správne interpretovať, má tzv. teóriu mysle.)

4.2 Intencionalita

Teória mysle sa zvykne označovať aj pojmom *intencionalita*, ktorým sa vyjadrujú stavy mysle, súvisiace s domnienkami, prianiami, presvedčeniami, pričom existuje hierarchia intencionality – intencionalita prvého rádu predstavuje psychické procesy spojené s vlastnými domnienkami a prianiami (domnievam sa, že niečo je tak a tak). Teória mysle predstavuje intencionalitu druhého rádu – „domnievam sa, že ty si myslíš, že niečo je tak a tak“. Rády intencionality môžeme takýmto spôsobom akokoľvek rozšíriť – napríklad písanie románu o manželskom trojuholníku vyžaduje intencionalitu piateho rádu – spisovateľovým zámerom je, aby čitateľ veril, že postava X si myslí, že postava Y je presvedčená, že postava Z niečo chce. Čitateľ románu musí mať ešte o jednu úroveň intencionality navyše, aby porozumel a orientoval sa. (Dunbar, Lycett, Barrett, 2007) S pojmom intencionalita narába v oblasti filozofie fenomenológie. F. Brentano mal pod týmto pojmom na mysli prepojenie vedomia subjektu s predmetom vedomia; psychické fenomény sú podľa neho vždy na niečo zamerané, inými slovami, vždy sú vedomím niečoho. (Brentano, 1993)

Pojem intencionalita používal vo svojej fenomenologickej metóde aj E. Husserl, vo význame vzťahovanosti vedomia (napríklad

vo vnímaní, spomínaní a podobne). (Husserl, 2004) Keď sú malé deti schopné zdieľať pozornosť, začínajú k regulácii svojho správania používať „sociálne referencie“, ktoré slúžia ako prostriedok na overovanie citov iného človeka (najmä matky) voči predmetom navôkol, čím si tvoria vlastný postoj k daným predmetom. Ak dieťa necíti istotu – napríklad pri inej osobe, strieda pohľady od podozrivého objektu k matke, aby zistilo, aký má výraz a postoj ona. Demonštruje to napríklad jav nazývaný „zrková priepasť“. Používa sa pri ňom prístroj, ktorý zachytáva vnímanie hĺbky u dieťaťa – priehľadný sklenený kryt, ktorý je umiestnený na vzorovanom povrchu a prudko klesá do hĺbky. Dieťaťu reálne nehrozí nebezpečenstvo pádu, pretože sklenený kryt je súvislý. Dieťa sa riadi reakciou matky, ktorá stojí na druhej strane „priepasti“. Pokiaľ sa matka tvári pokojne, usmieva sa, a povzbudzuje ho, dieťa pokračuje ďalej, jeho konanie je závislé na postoji matky. (Dunbar, 1996) Schopnosť porozumieť emóciám druhých je dôležitým odrazovým mostíkom pre ďalší vývoj dieťaťa. Vo veku približne 18-24 mesiacov sa začínajú deti hrať „na niečo“, hrať „akože“: hrajú sa s banánom, ktorý predstavuje „akože“ telefón, varia pre bábiku a podobne. Keď dieťa rozpoznáva, že sa druhý na niečo hrá a dokáže sa k nemu aj pridať, do istej miery rozumie jeho mentálnemu stavu. Ako uvádzajú Dunbar, Barrett a Lycett (2007), používanie výrazov, ktoré vyjadrujú prianie, je v rôznom veku detí viac-menej konštantná, ale výrazy, ktoré vyjadrujú domnienky sa začínajú častejšie objavovať v slovníku detí, ktoré dosiahli vek troch rokov. Zhruba v tomto období dosahuje dieťa pochopenie stavu domnienky (sekundárnej reprezentácie, alebo metareprezentácie napríklad X si myslí, že na stole sú noviny; bližšie pozri Dunbar, Barrett a Lycett, 2007, 390-399).

4.3 Test nesprávnej domnienky

Dieťa získava porozumenie teórie mysle vo veku 4-5 rokov. V tomto veku zvláda test nesprávnej domnienky – napríklad test s lentilkami, pri ktorom dostane dieťa otázku, čo je v krabíčke lentiliiek. Dieťa

predpokladá, že lentilky. Potom mu ukážeme, že krabička obsahuje v skutočnosti farbičky a spýtame sa ho, čo by povedal ich najlepší kamarát, ak by dostal rovnakú otázku. Deti, ktoré ešte nedisponujú teóriou mysle odpovedia „farbičky“, deti, ktoré chápu, že druhý môže mať nesprávnu domnienku odpovedia „lentilky“. (Dunbar, Barrett, Lycett, 2007) Inou obdobou testu je úloha s bábikami Sally a Ann. Sally dá do košíka loptu a odíde z miestnosti. Zatiaľ príde Ann, vezme loptu a schová ju do krabice. Dieťaťa sa následne spýtame, kde bude Sally hľadať loptu, keď sa vráti? Deti približne do veku 4. rokov odpovedia že v krabici – nie sú ešte schopné zaujať perspektívu Sally, deti staršie ako 4 roky už zvyčajne odpovedia správne.

4.4 Zlyhanie teórie mysle

Psychológovia sa síce stále prú o tom, či sa teória mysle objavuje náhle vo veku približne 4. rokov, alebo je prítomná u dieťaťa ako akási implicitná zdatnosť, ale nik z nich nepochybuje o významnosti teórie mysle pre zdravý sociálny vývin jedinca. Smutným prípadom sú deti, ktoré zlyhávajú v teste nesprávnej domnienky a nikdy teóriu mysle nedosiahnu, napriek tomu, že nemajú vážne poškodené IQ. Reč je o jedincoch, ktorí trpia autizmom.

Je to syndróm, ktorý postihuje minimálne 4 až 5 z 10 000 detí. Deti s diagnózou autizmu majú závažné nedostatky v sociálnych a komunikačných schopnostiach (chýba očný kontakt, rozpoznávanie tváří, nerozumejú metaforám, neverbálnym aspektom komunikácie, majú slabú predstavivosť – chýba hra „na niečo“) a podobne. (Cohen, Bolton, 1993) Okrem toho, že im chýbajú sociálne schopnosti, nachádzame u autistov rôzne asociálne symptómy – obsesie, zaoberanie sa nepodstatnými detailmi, stereotypné správanie, precitlivosť na zvuk, ťažké prijímanie zmien atď. (Cohen, Bolton, 1993) Väčšina detí s autizmom je ťažko retardovaná, približne 25% z nich má priemerné IQ. Jedinici s autizmom nezvládajú okrem testu nesprávnej domnienky ani test správnej domnienky. (test správnej domnienky je jednoduchší ako test nesprávnej domnienky – hrdina

„príbehu“ vie, že situácia nie je rovnaká ako bola – napríklad Sally vidí ako Ann premiestnila loptu). Perner (1989), Leslie (1991) a iní sa domnievajú, že autistické deti nezvládajú testy správnej a nesprávnej domnienky preto, lebo sú neustále zvedené na nesprávnu cestu nepodstatnými znakmi a detailmi príbehu.

4.5 Williamsov syndróm

Williamsov syndróm je vývojová neurologická porucha, ktorá postihuje 1 z 25 000 detí. Diagnosticky významným znakom sú charakteristické črty tváre – „škriatkovská tvár“: menšia hlava, úzka tvár, vypuklé čelo, vyvýšené obočie, užšie očné štrbiny, zväčšená alebo zmenšená vzdialenosť medzi očnými kútikmi, široký, plochý koreň nosa, plné líca, malé zuby so širokými medzerami, nízko položené ušnice a úzke spánky. Medzi jeden z typických znakov jedincov postihnutých Williamsovým syndrómom patrí aj mentálna retardácia ľahkého až stredného stupňa. Títo jedinci vykazujú špecifické osobitosti v sociálnom správaní. Sú mimoriadne spoločenský, priateľskí. Obzvlášť vynikajú v expresívnych rečových zručnostiach, sú veľmi slušní, nemajú strach z cudzích ľudí a prejavujú oveľa väčší záujem o kontakty s dospelými ako s rovesníkmi. Disponujú vynikajúcimi verbálnymi schopnosťami- ich reč je plynulá s relatívne dobrou artikuláciou a bohatou slovnou zásobou. Ako ďalšie charakteristické znaky sa uvádzajú tvrdohlavosť, nadmerná úzkosť, roztržitosť, impulzivnosť a kolísanie nálad. Deti s týmto syndrómom vykazujú precitlivosť na zvuk, ale zároveň hudobné cítenie, dokonca často disponujú absolútnym sluchom a dobrou sluchovou pamäťou. K tomu majú výbornú schopnosť rozpoznávať tváre. Niektorí vedci (Tagerová- Flusbergová, Sullivanová, Stoneová) sa na základe údajov o jedincoch s Williamsovým syndrómom domnievajú, že teória mysle sa skladá z dvoch oddelených zložiek – sociálno-kognitívnej, ktorá má za úlohu reprezentáciu mentálnych stavov druhých a sociálno-percepčnej, ktorá slúži na reprezentáciu emočných stavov druhých jedincov. Autistické deti vykazujú

poškodenie oboch aspektov teórie mysle, sociálno-percepčná časť detí s Williamsovým syndrómom je oveľa menej poškodená, takže sú schopné emocionálne reagovať na okolie, čo autisti nedokážu. Zaujímavým faktom však je, že deti s Williamsovým syndrómom napriek tomu, že sú empaticí a priateľskí, majú slabé sociálne hodnotenie a ťažkosti s udržaním priateľstiev. Je to pravdepodobne dané tým, že komplikované sociálne myslenie je závislé od oboch zložiek teórie mysle, teda sociálno- kognitívnej i sociálno – percepčnej. (Dunbar, Barrett, Lycett, 2007)

Odporúčaná literatúra

KUNDA, Z.: *Social cognition. Making sense of people.* A Bradford Book. 1999, 10-45.
BARRETT L., DUNBAR R., LYCETT, J.: *Evoluční psychologie člověka*, Praha: Portál, 2007.
ZIMMERMAN, A.W.: *Autism. Current Theories and Evidence.* Baltimore: Humana Press, 2008.

5. Sociálna percepcia. Percepčné stereotypy. Predsudky

Kľúčové pojmy: *sociálna percepcia, predsudky, percepčné stereotypy*

5.1 Sociálna percepcia

Témou nasledujúcej kapitoly bude vnímanie druhých, sociálnych situácií a interpretácia toho, ako sa ľudia vzájomne vnímajú, aké dojmy si o sebe utvárajú (tým sa vlastne začína sociálna interakcia: aký dojem si jedinec vytvorí o inom človeku, tak sa k nemu správa). Toto vytváranie obrazu o druhom bolo označené ako "sociálna percepcia". Dnes sa tento termín zvykne nahrádzať pojmom "sociálna kognícia", hoci viacerí autori zostávajú pri zaužívanom spojení *sociálna percepcia*.

Napríklad S.T. Fiske a S.E. Taylor označujú pojmom sociálna kognícia to, ako si ľudia vytvárajú dojem (make sense) o iných ľuďoch a o sebe samých. (Nakonečný, 2009)

Sociálna percepcia zahŕňa spôsoby, ako ľudia vnímajú samých seba a druhých ľudí v sociálnych situáciách; aké si utvárajú úsudky o sebe i o druhých.

Ide nielen o vnímanie sociálneho diania, ale aj o interpretáciu vnímanej skutočnosti. Samozrejme, druhých ľudí vnímame subjektívne, naše vnímanie a posudzovanie je ovplyvnené sociálnymi faktormi, očakávaniami, skúsenosťami a afektivitou. Sociálna percepcia je poznačená omylmi, predsudkami, zjednodušením, a tzv. „logickými chybami“ ktoré nepodávajú vždy celkom spoľahlivý obraz druhej osoby. (Tavel, 2012) Ako uvádza P. Tavel (2012), sociálna

percepcia je kompromis medzi tým, čo človek na základe svojej skúsenosti očakáva, a tým, čo skutočne v okolitom svete nachádza. Medzi základné činitele, ktoré ovplyvňujú sociálnu percepciu osôb uvádzajú P. F. Secord a C. W. Backman:

1. Informácie – fyzický zjav; expresívne a iné motorické prejavy, verbálne správanie
2. Premenné – predchádzajúce pocity a poznatky o vnímaných stimuloch
3. Dojmy zo stimulujúcej osoby – atribúcia črt osobnosti, súčasné pocity voči vnímanému.

Uvedení autori nachádzajú tri činitele, ktoré formujú naše každodenné utváranie dojmov z druhých osôb:

- množstvo dosiahnuteľných informácií o vnímanej osobe
- rozsah interakcií medzi vnímajúcim a vnímaným
- stupeň dobre ustanoveného vzťahu medzi vnímajúcim a vnímaným

Prvé dva faktory spolu úzko súvisia – čím viac času spolu ľudia trávia, tým lepšie sa spoznávajú; tretí faktor často spôsobuje skreslenie dojmov – sympatických jedincov preceňujeme a naopak (Nakonečný, 2009).

5.2 Validita percepčných súdov

Ukazuje sa, že presnosť percepčných súdov je mimoriadne významným prvkom v našom každodennom živote. Jedinec, ktorý je trvalo neúspešný v porozumení druhým, má sťažný život (viacerí autori vidia v tejto neschopnosti príčinu mnohých duševných ochorení). Medzi hlavné charakteristiky osobnosti, ktoré sa podieľajú na interpersonálnom poznávaní radia psychológovia:

- sociálnu citlivosť
- sociálnu inteligenciu

Rozdiely vo vnímaní druhých zvyknú byť dané najmä

- vekom (vek ovplyvňuje výrazne selekciu vlastností, ktoré si všíame na iných osobách) medzi pohlavnými rozdielmi (ženy formulujú

odlišné typy súdov ako muži; ženy si všímajú väčšími osobnostné charakteristiky, muži viac vnímajú sociálnu rolu posudzovaných jedincov) osobnostnými črtami (tieto zohrávajú v sociálnej percepcii mimoriadnu úlohu); ako najvýznamnejšie sa zo strany posudzovateľa ukazujú: schopnosť empatie, autoritárstvo, hostilita alebo agresivita, kognitívna komplexnosť, sociabilita

- inteligenciou (existuje spojitosť medzi inteligenciou a validitou percepčných súdov) vplyvom profesionálneho zamerania (napríklad pri dlhoročnom vykonávaní určitej profesie dospievame k „profesionálnemu skresleniu“; zaujímavosťou sú profesie, kde je subjekt špeciálne trénovaný v sociálnej percepcii množstvom informácií, ktoré o druhom človeku máme

5.3 Mechanizmy, ktoré vedú k skreslenému vnímaniu a posudzovaniu druhých

Haló-efekt efekt prvého dojmu; systematická chyba hodnotenia ľudí, pri ktorej jediná črta osobnosti pôsobí tak dominantne, že ostatné črty sú v pozadí

Projekcie – pripisujeme druhým vlastné motívy, klady, vzory správania

Efekt novosti – výraznejší vplyv na utváranie dojmov o druhom majú najnovšie informácie

Nápadnosť v správaní – jav zdanlivej korelácie – náklonnosť pripisovať človeku s fyzickou nápadnosťou nápadnosť v správaní.

Popularita, alebo nepopularita vnímaného (popularita alebo obľúbenosť vyvoláva náklonnosť k pozitívnejšiemu vnímaniu, kým nepopularita vyvoláva opačnú tendenciu)

Efekt zhovievavosti – pozitívne hodnotenie ľudí, ku ktorým máme kladný vzťah (najmä rodičia)

Chyba centrálnej tendencie – tendencia vyhýbať sa extrémnemu hodnoteniu, vlastnosti druhých vnímame v neutrálnom strede, obávame sa krajného hodnotenia

Chyba kontrastu – prednostne vnímame vlastnosti, ktoré sú nám cudzie

Predsudky – pripisujeme druhému vlastnosti na základe príslušnosti k určitej sociálnej skupine.

S pojmom haló-efekt prišiel prvý E. L. Thorndik. Pojem je odvodený od slova „halo“, čo znamená svätožiara, gloriola, aureola, preto sa niekedy hovorí o tzv. „efekte svätožiary“. G. Nawratil a B. Rabaioli-Fischer uvádzajú nasledujúci príklad: predstavte si, že by ste na ulici videli prichádzať osobu so svätožiarou a iba na základe toho by ste mali zostaviť zoznam jeho vlastností. Na zozname by sa pravdepodobne neobjavilo, že osoba je opilec, alebo zlodej, ani že je sukničár, alebo že podvádza finančný úrad. Ako to, že sme o ňom toto všetko usúdili? Veď máme o ňom len jednu informáciu: svätožiaru, ktorá predstavuje určujúci poznávací znak, na základe ktorého si vykreslíme celú osobnosť (Tavel, 2012; Démuthová, 2005).

5.4 Predsudky

Predsudky by sme mohli zjednodušene charakterizovať ako vopred utvorený postoj k nejakému objektu, ktorý sa prejavuje bez ohľadu na individualitu tohto objektu. Jedinec s predsudkami nezvažuje pri posudzovaní druhých osôb nijaké alternatívne vysvetlenia, výsledky jeho interpersonálneho hodnotenia sú dopredu určené. (Hayesová, 1998)

Predsudky nemusia byť iba negatívne. Napríklad filozof H.G. Gadamer hovoril o tzv. pozitívnom predsudku – tradícií, do ktorej sa rodíme všetci. Predsudok, predporozumenie je základnou podmienkou pre možnosť akéhokoľvek chápania – porozumenie nemôže byť oslobodené od predpokladov. Rozhodujúcou súčasťou porozumenia je tradícia – osobu ktorá sa usiluje o porozumenie

spája s predmetom chápania jazyk, ktorý je zasa spätý s tradíciou. (Gadamer, 2010)

Negatívne predsudky, s ktorými sa najčastejšie stretávame v spoločnosti a majú veľmi negatívne dôsledky, sú etnické predsudky. Psychológ Allport popísal päť štádií vývoja etnických predsudkov, ktoré sa vyskytujú v spoločnosti, ktorá inklinuje k rasizmu: — osočovanie (nepriateľské reči, rasistická propaganda atď.) — izolácia (oddeľovanie etnickej skupiny od majority spoločnosti) — diskriminácia (upieranie občianskych práv) — telesné napadnutie (násilie voči osobám alebo majetku) — vyhladenie (násilie voči celej skupine)

K. Lorenz chápal agresivitu spojenú s predsudkami ako základný a nevyhnutný inštinkt spätý s ochranou teritória. (Lorenz, 2003) V podobnom duchu interpretoval predsudky voči vonkajším skupinám Dawkins (1989), ktorý tvrdil, že predsudky sú akýmsi biologickým pudom, ktorý núti jedincov ochraňovať druhov, ktorí zdieľajú ich gény. Táto teória korešponduje aj s poňatím predsudku v sociobiológii E. O. Wilsona, ktoré prijal na základe pozorovania mravčích spoločenstiev. Wilson zdôrazňoval význam príbuzenského výberu pred ostatnými faktormi. (Hayesová, 1998)

Filozof a sociológ T. W. Adorno tvrdil, že základom predsudkov je určitý typ osobnosti a výchova, vďaka ktorej inklinujú isté typy ľudí k predsudkom voči vonkajším skupinám. Ide predovšetkým o ľudí, ktorých rodičia presadzovali tvrdú disciplínu, ktorá u dieťaťa vyvolala agresívne pocity, zároveň však nedovoľovala, aby dieťa tieto pocity dávalo najavo, takže sa internalizovali a začali prejavovať voči iným objektom. Predovšetkým voči minoritným skupinám a vôbec ľuďom, ktorí sú spoločensky odlišní.

Okrem etnických predsudkov sú zaujímavosťou pre psychológov, antropológov, estetikov a iných vedcov aj predsudky späté s vnímaním atraktívnych, alebo neatraktívnych ľudí. S dávnym platónskym stotožnením krásy a dobra zvyčajne pripisujeme krajším ľuďom pozitívnejšie vlastnosti. Takže atraktívnejší ľudia sa v istom zmysle narodili pod šťastnou hviezdou. Menej trpia osamelosťou,

sociálnou úzkosťou, rozpakmi na verejnosti. Radi im pomáhame, radi s nimi nadväzujeme vzťahy, dokonca sa ukázalo, že je ťažšie klamať krajšiemu človeku, ako menej príťažlivému. Atraktívni jedinci sú uprednostňovaní ako sexuálni partneri, majú o sebe pozitívnejšiu mienku, pokiaľ ide o schopnosti a psychické zdravie. Atraktivita je dávaná do súvislosti i s inteligenciou – príťažlivých jedincov vnímame ako inteligentnejších a podobne (Blažek, Trnka, 2009) Na záver tejto kapitoly ešte uvedme zopár predsudkov, ktoré sú spojené s vnímaním a posudzovaním fyzického zovňajšku, tak ako ich uvádza G. W. Allport:

- Ľuďom s tmavšou pleťou prisudzujeme nepriateľskosť, nedostatok zmyslu pre humor
- Blondínam prisudzujeme rôzne priaznivé kvality
- Tváre s vráskami okolo očí posudzujeme ako priateľské, ľahkovoľné
- Staršie ženy posudzujeme ako materské
- Ľudí, ktorí nosia okuliare alebo majú vysoké čelo vnímame ako inteligentnejších
- Ženy s plnými perami za sexuálne a s úzkymi za asexuálne založené
- Starších mužov vidíme ako ušľachtilejších, zodpovednejších a vzdelanejších než mladších mužov
Smejúce sa tváre považujeme za inteligentnejšie.
- Vystupujúce pery vnímame ako znak márnivosti, chtivosti a nemorálnosti.
- Každý černošskej tvári prisudzujeme poverčivosť, náboženkosť a ľahkomyselnosť.
- Tváre, ktoré sú priemerne utvárané z hľadiska posadenia nosa, tvaru brady atď., spájame s priaznivejšími vlastnosťami ako tváre s odchýlnou formou (Nakonečný, 2009).

V zásade ide všetko o predsudky haló-efektu. Možno sme si to dosiaľ ani neuvedomili, ale napríklad aj nositelia akademického titulu (docenti, profesori) zvyknú byť hodnotení lepšie ako ostatní bez ohľadu na výkon. Energické vystúpenie rečníka vytvára

obraz pevného a silného človeka. (Tavel, 2012) Pri inteligentnom človeku akosi skôr prehliadneme, že je nespoľahlivý alebo nečestný. Za inteligentného máme tendenciu považovať toho, kto s nami súhlasí. Človeka, ktorý sa sťažuje alebo je v opozícii, máme zasa tendenciu hodnotiť zápornejšie. (Tavel, 2012) K problematike kognitívnych ilúzií a predsudkov odporúčame knihu S. Gálikovej *Úvod do filozofie mysle*. (Gáliková, 2013)

Odporúčaná literatúra

- HAYES, N.: *Principles of Social Psychology*. Psychology Press, 1993, 91-109.
DUCKITT, J.: *The Social Psychology of Prejudice*. Praeger, 1994.
NELSON, T.: *The Psychology of Prejudice*. Allyn and Bacon, 2002, 110-132.

6. Sociálny mozog

Kľúčové pojmy: *neokortex, amygdala, sociálna zrelosť*

V nasledujúcej kapitole nadviažeme na predošlú tému sociálnej percepcie (kognície), pričom sa budeme detailnejšie venovať neurobiologickým mechanizmom percepcie, teda mozgu a jeho jednotlivým častiam, ktoré so sociálnou kogníciou súvisia.

6.1 Sociálna kognícia a mozog

Ako uvádza Koukolík (2006), sociálne správanie primátov je na rozdiel od rigidného správania napríklad včiel, ale aj mnohých cicavcov veľmi zložitá. Vyžaduje sociálnu kogníciu, ktorú sme v predošlej kapitole opísali ako schopnosť vytvárať reprezentácie vzťahov medzi sebou a okolím a používať ich tak, aby riadili sociálne správanie. Sociálne prostredie je v porovnaní s fyzikálnym oveľa zložitejšie a nepredvídateľnejšie. Sociálnu kogníciu ovplyvňujú gény a prostredie (počínajúc vnútro maternicovým vývojom). Opiera sa o mechanizmy percepcie a interpretovania podnetov, ktoré spolu tvoria potrebné informácie pre konštrukciu centrálnej reprezentácie sociálnych podnetov. Patria sem v prípade zrakovej sociálnej kognície oblasti gyrus fusiformis a kôrové oblasti sulcus temporalis superior, rečové kôrové oblasti, amygdala, orbitofrontálna kôra, predné a zadné kôrové oblasti gyrus cinguli a somatosenzorické oblasti pravej hemisféry. (Koukolík, 2006)

Pre sociálnu kogníciu je rozhodujúci objem neokortextu. S týmto faktorom súvisí päť nevyhnutných sociálnych zručností:

- veľkosť sociálnej skupiny
veľkosť skupiny, ktorá si poskytuje vzájomnú starostlivosť o srst'
- miera, s akou využívajú polygamní samci primátov sociálne schopnosti pri párení
- frekvencia taktických podvodov
- frekvencia sociálnej hry (Dunbar, Barrett, Lycett, 2007)

Koreláciu s objemom neokortextu dokazujú všetky uvedené faktory. Zo vzťahu objemu neokortextu a veľkosti skupiny vyplýva aj počet členov v skupinách, ktoré sa navzájom starajú o srst' (tzv. grooming, ešte sa pri ňom pristavíme). Medzi zaujímavé sociálne živočíchy môžeme zaradiť napríklad aj krkavce. Vраны majú telencefalus (najmä nidopalium a mesopalium, teda oblasti mozgu, ktoré považujeme za analógiu prefrontálnej kôry cicavcov) výrazne väčší ako iné vtáky. Krkavce sú schopné vyrábať nástroje, uvažujú kauzálne a pružne, dokážu si predstaviť budúcnosť, ich sociálna kognícia sa prejavuje pri ochrane i kradnutí zásob. Niektoré druhy krkavcov používajú dva druhy nástrojov na ulovenie ťažko dostupného hmyzu háčik, ktorý vyrábajú z vetvičky a harpúnu, ktorú robia z listov rastliny Pandanus. (Koukolík, 2006) Novokaledonská vrana dokázala v laboratóriu vytvoriť háčik aj z drôtu, ktorý videla prvýkrát v živote. Zdá sa, že krkavce, nonhumánne primáty i človek majú spoločný menovateľ: výskumy objavili v mozgoch stavovcov sieť sociálneho správania, ktorá má, ako uvádza Koukolík šesť uzlov:

- Mediálna amygdala
- Laterálne septum
- Area preoptica
- Predný hypotalamus
- Ventromediálny hypotalamus
Oblasti okolo mesencefala (Koukolík, 2006)

6.2 Oblasti zodpovedné za vybrané sociálne funkcie

- Amygdala: rozpoznanie emočných prejavov; reakcia na výrazy tváre (najmä strach a hrozba)
- Spánková brázda: vyhodnotenie priameho očného kontaktu
- Oblasti frontálnych lalokov: vyhodnotenie mentálnych stavov (neokortex)

Poškodenie ľavej mediálnej frontálnej kôry: problémy s adekvátnym správaním v sociálnych situáciách, ale napríklad aj s pochopením metafor

Za akési „najvyššie sídlo“ morálky boli vyhlásené čelné laloky a hoci nemusí nevyhnutne znamenať, že ak sú poškodené, alebo nedostatočne vyvinuté vedie to k amorálnosti, predsa je medzi nimi a sociálnym správaním úzky vzťah. Goldberg (2004) napríklad analyzuje tzv. orbitofrontálny syndróm, ktorý je viac menej opakom dorzolaterálneho syndrómu (jedinec je akoby bez osobnosti, bez emócií). Jedinci, ktorí trpia orbitofrontálnym syndrómom, sú akoby emočne odbrzdení, neutrálne emócie sú u nich veľmi zriedkavé, neustále oscilujú medzi eufóriou a zúrivosťou, chýba im kontrola vlastných impulzov, bez ohľadu na sociálne tabu, alebo zákon; nepredvídajú dôsledky svojich činov. (Goldberg, 2004)

6.3 Dôsledky poškodenia čelných lalokov

Goldberg popisuje pacienta, ktorý je postihnutý orbitofrontálnym syndrómom (dôsledkom poranenia hlavy, alebo demenciou, alebo ochorením mozgových tepien) ako jedinca, ktorý kradne, je sexuálne agresívny, správa sa sebecky, „pubertácky“, vyzývavo, vystatovačne, má nevkusný humor a podobne. Uvádza aj prípad staršieho pacienta, ktorý so širokým úsmevom vstúpil do jeho ambulancie so slovami – *do ktor, ste veľmi chlpatý*, čo pochopiteľne nie sú najvhodnejšie

slová namiesto pozdravu. Tento muž trpel podľa Goldbergovej diagnostiky ranou demenciou, ktorá postihla najmä jeho čelné laloky.

(Goldberg, 2004) Tento vzťah nie je evidentný len vďaka prípadom poškodenia mozgu; dokázalo sa tiež, že napr. veľký počet osôb páchajúcich trestnú činnosť vykazuje abnormálnu (zväčša poddimenzovanú) aktivitu práve v oblasti frontálnych lalokov (Démuthová, 2012).

6.4 Sociálna zrelosť

Výskumy potvrdzujú, že ovládanie kontroly vlastných činov nie je vrodené, ale objavuje sa v priebehu individuálneho vývoja. Hysterické správanie dospelého človeka posudzujeme úplne inak ako keď sa rovnako správa dieťa. Goldberg uvádza, že schopnosť vôľovej kontroly vlastného konania je jedna z najdôležitejších zložiek sociálnej zrelosti. (Goldberg, 2004) Americký psychiater A. Schore na základe svojich výskumov tvrdí, že pre zdravý vývoj orbitofrontálnej kôry je nevyhnutná včasná interakcia matky a dieťaťa v prvých mesiacoch života. Stresujúce skúsenosti v tomto období života dieťaťa môžu orbitofrontálnu kôru nenávratne poškodiť, postihnutý je tak neskôr náchylnejší k psychiatrickým ochoreniam. (Schore, 1998)

Podľa Koukolíka a Drtilovej (2008) je v období vnútromaternicového vývoja vývoj mozgu najbúrlivejší. Ohroziť ho môže kolísanie materskej teploty, hormonálnych hladín, virózy, nedostatok či nadbytok vitamínov, fajčenie matky, alkohol, drogy, ktoré matka požíva a iné toxické látky z prostredia. Uvedení autori tvrdia, že matka, ktorá očakáva dieťa (chlapca) a vyfajčí denne 10 a viac cigariet, zvyšuje riziko, že bude trpieť poruchou pozornosti s hyperaktivitou. (Koukolík, Drtilová, 2008) Už aj jemné narušenie vnútromaternicového vývoja mozgu, alebo počas pôrodu, či tesne po ňom, môže zapríčiniť neurovývojové ochorenia. Tieto sa zvyčajne prejavajú až

počas dospievania, alebo v ranej dospelosti, keď je človek vystavený plnej sociálnej záťaži. Poškodenie, alebo ochorenie predných častí mozgu v ranom vývoji má závažné, i keď časovo posunuté následky, medzi poškodením a antisociálnymi prejavmi ubehne spravidla veľa rokov. Koukolík s Drtilovou (2008) uvádzajú príklad s dvoma ženami a mužom, v čase diagnostikovania mali 28, 33 a 24 rokov. 28 ročná žena sa vyvíjala do 4 rokov normálne, potom ju zrazilo auto, utrpela zlomeninu lebky a v bezvedomí bola 48 hodín. Druhá žena utrpela krvácanie do predných častí kôry a bielej hmoty keď mala 7 rokov, po operácii zostala 7 dní v kóme. Mužovi odsali 7 dní po narodení krvavý výron pod tvrdou mozgovou plenou. Poruchy správania v citovej a sociálnej oblasti sa u všetkých prejavili neskôr. Muž a prvá žena mali v poriadku jazyk, pamäť, zrak, ale chovali sa veľmi impulzívne, mali poškodené usudzovacie schopnosti, neboli schopní predvídať dôsledky svojho správania, nepoznali výčitky svedomia, empatiu, aj k najbližšiemu okoliu sa správali bezohľadne. Druhá žena mala najzjavnejšie problémy v čase dospievania, akoby sa u nej zastavil vývoj v oblasti sociálnych hodnôt, morálky, sexuálnych postojov a podobne. Trpela náladovosťou, impulzívnosťou, nebola schopná sa rozhodovať. Všetci traja pacienti mali postihnuté niektoré oblasti čelných lalokov mozgu, predovšetkým prefrontálne. (Koukolík, Drtilová, 2008)

Zaujímavé sú aj výskumy amerického neurológa Damasia, ktorý napríklad vyšetroval mladú ženu a muža, ktorí utrpeli poškodenie čelných lalokov v ranom veku, pričom obaja sa neskôr začali správať antisociálne – klamali, kradli, zanedbávali školskú dochádzku atď. Damasio je presvedčený, že tento typ pacientov sa nielen správa antisociálne, ale okrem toho ani nie sú schopní posúdiť vlastné skutky ako morálne či nemorálne. (Damasio, 1999)

6.5 Biologické dospievanie a sociálna zrelosť

Počas dejín ľudskej spoločnosti sa mení doba dosiahnutia dospelosti, v závislosti od kultúrnych, náboženských, prípadne politických

a iných kontextov. U židov sa dosiahnutie dospelosti oslavuje v 13. rokoch slávnosťou Bar micva, ktorá je plná radosti, symboliky, hoci aj po oslavách zostáva chlapec chlapcom. Pravdepodobne pred cca 3000 rokmi bol 13 ročný chlapec považovaný za naozaj dospelého. Na ostrove Bali s oslavami dospelosti súvisí obrad mepanes, pri ktorom sa približne 16 ročným dospievajúcim zbrusujú zuby – mladý muž, alebo žena sa zbrúsením odlišuje od sveta zvierat a spája sa so svetom civilizácie. Obrusuje sa šesť horných zubov, ktoré predstavujú šesť nerestí – sexuálnu túžbu, hnev, lakomstvo, opilosť, pýchu a žiarlivosť. V súčasnej modernej spoločnosti sa za dospelého zvykne považovať jedinec, ktorý dosiahol 18 rokov; vtedy sa stáva voličom a občanom zodpovedným za svoje činy. Obdobie okolo 18 rokov je tiež vekom, v ktorom sa dokončuje dozrievanie čelných lalokov. (Goldberg, 2004)

Samozrejme, spoločnosť zistila i bez výsledkov neurovied, že až v istom veku dospieva jedinec k primeranej kontrole svojich impulzov. Pokým pred zákonom nedospeje, nie je ho možné robiť zodpovedným za skutky ani právne, ani morálne. Sociálna zrelosť závisí od zrelosti čelných lalokov. (Goldberg, 2004) Zaujímavé však je, že v starovekých a stredovekých spoločnostiach sa sociálna dospelosť dosahovala oveľa skôr ako dnes. Z dejín vieme, že dospievajúci mladíci mnohokrát vládli obrovským územiám, viedli armády a zásadné vojny (Faraón Ramzes Veľký, Alexander Macedónsky, Peter Veľký, a iní). V súdobej spoločnosti je to inak: vysoké mocenské pozície nie sú prístupné veľmi mladým jedincom, napríklad prezident USA musí mať podľa zákona najmenej 35 rokov, čo by takého Alexandra Macedónskeho, ktorý sa dožil 32 rokov celkom diskvalifikovalo. (Goldberg, 2004) V každodennom živote sa ukazuje, že spoločnosť je schopná pochopiť a akceptovať neurologické poškodenia jazyka, vnímania, či pamäte, avšak poruchy funkcií čelných lalokov nechápe takmer nikdy. Goldberg (2004) upozorňuje, že ľudia vnímajú takto chorých jedincov ako impulzívnych, nespolupracujúcich, bez iniciatívy a prisudzujú im formulu: *to nie je mozog, to je osobnosť*; pričom on sám je presvedčený o tom, že osobnosť sa rodí v mozgu.

Odporúčaná literatúra

KOUKOLÍK, F.: *Sociální mozek*. Praha: Karolinum, 2008, 241-257.

GOLDBERG, E.: *Jak nás mozek civilizuje*. Praha: Karolinum, 2004, 151-169.

DAMASIO, A.: *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*, Harcourt Brace, 1999, 320-350.

7. Sociálna funkcia jazyka

Kľúčové pojmy: jazyk, komunikácia, verbálna komunikácia, neverbálna komunikácia

V tejto kapitole sa budeme zaoberať vzťahom jazyka a spoločnosti. Jazyk zvykne byť považovaný za jedinú schopnosť, ktorá odlišuje človeka od ostatných živých organizmov. Je to dané najmä tým, že jazyk nám dovoľuje vymieňať informácie a teda aj ovplyvňovať spôsob myslenia nášho okolia. Jazyk zohral zásadnú úlohu pri utváraní kultúry.

7.1 Pôvod jazyka

Stopovanie pôvodu ľudského jazyka je významným kľúčom k porozumeniu toho, ako sme sa stali takými jedinečnými. Veď vďaka jazyku spolu môžeme komunikovať oveľa efektívnejšie ako zvieratá. (Diamond, 2004) Posun vpred, vznik kultúry, umenia, techniky atď. bol možný vďaka hovorenej reči, ktorá sa rozvinula inak, ako reč zvierat. Pôvod ľudskej reči zostal od Darwinových dôb podnetným, ale pravdepodobne i neriešiteľným evolučným problémom. Ako vlastne človek prekonal priepasť medzi sebou a zvieratom? Ak prijme všeobecne rozšírenú hypotézu, že sme sa vyvinuli zo zvierat, ktorým schopnosť ľudskej reči chýba, potom sa naša reč musela vyvinúť spoločne s ľudskou lebkou, panvou, nástrojmi a podobne. Najprv museli existovať akési prechodné štádia reči, ktoré spájali opičie zvuky a shakespearovské sonety. (Diamond, 2004) Vysvetliť

pôvod našej reči sa z doterajších skúseností vedcov ukázalo oveľa ťažšie, ako vystopovať pôvod lebky, panvy, či prvých nástrojov (toto všetko sa mohlo zachovať, objaviť, datovať, ale hovorené slovo mizne okamžite). Najprepracovanejším jazykom zvierat sa môže pochváliť africká opica makak. Z pochopiteľných dôvodov je voľne žijúci makak podobne ako iné druhy zvierat neprestajne nútený riešiť situácie, v ktorých je nevyhnutná komunikácia. Makak musí rozoznať orla bojovného (najväčší predátor makaka) od supa afrického, ktorý sa živí mŕtvymi zvieratami a pre živého makaka nie je hrozbou. Samozrejme, keď sa objaví orol, treba okamžite správne reagovať a upozorniť ostatných. Keď včas nerozpoznáte orla, zomriete, ak to nestihnete povedať svojim príbuzným, je koniec s nimi i s časťou vašich génov – , a keď si budete myslieť, že ste zahliadli orla, a pritom vám nad hlavou preletel sup, strácate zbytočne čas zbytočnou ochranou, kým ostatní členovia tlupy nerušene zbierajú potravu. (Diamond, 2004)

7.2 Vzťah jazyka a veľkosti sociálnej skupiny

S komunikáciou a jazykom súvisí i veľkosť sociálnej skupiny primátov. Ako uvádza Dunbar (1996), počet členov v sociálnej skupine primátov je určený viacerými ekologickými, demografickými a kognitívnymi premennými: Dunbar s Hillom (2003) prišli k pravdepodobnému počtu 60 členov skupiny australopitekov, 80 členov skupiny Homo habilis, 100 členov skupiny Homo erectus a 150 členov skupiny moderných ľudí. Tento počet (100-150) v súčasnej spoločnosti rozvinutých krajín zodpovedá približne počtu ľudí, ktorých môže jedinec požiadať o nejakú službu a očakávať pozitívnu odozvu.

Pozorovania evolučných psychológov naznačujú, že vzájomnej starostlivosti o srst' – tzv. groomingu venujú voľne žijúci primáti približne 20% svojho denného času. Ak by sa súčasní ľudia v skupine 150 jedincov venovali takémuto groomingu, strávili by ním 43% denného časového harmonogramu. Človek však trávi čas konverzáciou,

ktorá tvorí 20% denného času, t.z. rovnaký podiel, aký trávia nonhumánne primáty groomingom. (Dunbar, Barrett, Lycett, 2007)

Pre viacerých evolučných psychológov to znamená vysvetlenie toho, že jazyk sa vyvinul ako prostriedok ďalšieho rozvoja sociálneho groomingu. Naš jazyk umožňuje grooming viac než jedného člena skupiny naraz, môžu byť popri ňom vykonávané aj iné činnosti a umožňuje vymieňať sociálne informácie o udalostiach v našej sociálnej sieti, ktoré sa odohrali v našej neprítomnosti. (Koukolík, 2006) Jedným z najzaujímavejších problémov spätých so skúmaním pôvodu jazyka je otázka, do akej miery je jazyk vrodenný, teda evolúciou daný jav. Odpovede ponúka viacero vedeckých teórií. Autori, ktorí sú presvedčení, že jazyk sa vyvíjal postupne, sa nazdávajú, že tento vývoj trval niekoľko tisíc rokov. Celkom vyvinutý jazyk sa podľa odhadov viacerých vedcov objavil už pred 50 tisíc rokmi, v podobnom čase ako symbolické umenie.

Teóriu vrodenného základu jazyka potvrdzuje i výskum s hluchonemými nikaragujskými deťmi, ktoré boli pred rokom 1970 vychovávané doma, mnohé z nich si utvorili vlastný, rodinný znakový jazyk, systém gest, pomocou ktorých deti komunikovali. Staršie deti učili mladšie a v súčasnosti týmto jazykom (NSL – Nicaraguan Sign Language) hovorí približne 800 ľudí vo veku od 4 do 45 rokov. Vývoj NSL prebiehal tak, že najprv deti rozčlenili zložité udalosti na základné prvky, z ktorých potom utvárali zložitejšie výrazy. Mladšie deti obohatili tento postup a premenili znakovú reč na jazykový systém. (Koukolík, 2007)

Ak uvažujeme o vrodennosti jazyka, tak máme na mysli predovšetkým vrodenné základy, predispozície jazyka. Vplyvom vonkajšieho prostredia, komunikáciou sa tieto predispozície pomerne rýchlo rozvíjajú a naopak – ak sa s deťmi vo veku približne 2-5 rokov vôbec nerozpráva, nikdy sa nenaučia hovoriť. Potvrdzujú to napríklad indické dievčatá Kamala a Amala, ktoré boli nájdené vo vlčom brlohu, alebo prípad laoského dievčaťa Mai, ktoré bolo niekoľko rokov zatvorené a izolované v klietke, lebo poverčivá rodina sa bála, že je nakazená besnotou. (Douglas, 1995)

7.3 Jazyk a súdržnosť skupiny

Z uvedených príkladov vyplýva dvojaká podmienenosť osvojovania si jazykovej kompetencie: jazyk je na jednej strane výsledkom neurobiologickej predispozície špecifických mozgových centier človeka a na druhej strane je dôsledkom kultúrneho vplyvu ľudskej komunikujúcej komunity. Obe podmienky: špecifický nervový aparát aj skorá skúsenosť s jazykovou praxou sú nevyhnutnými predpokladmi jazykovej kompetencie.

Ak je jazyk určitou formou vzájomnej starostlivosti na diaľku, ktorá udržuje súdržnosť veľkých skupín, zostáva nezodpovedaná otázka načo nám je syntax, veď pokiaľ by išlo iba o udržanie skupiny pokope, stačila by aj bezslovná komunikácia ako na to upozornili Barrett, Lycett, Dunbar (2007).

O tom, že obsah konverzácie môže účinne pôsobiť na súdržnosť veľkých sociálnych skupín existujú tri rôzne hypotézy.

— Hypotéza klebiet: kľúčovým faktorom pre súdržnosť veľkých skupín bola podľa Dunbara výmena informácií o súčasných a budúcich stavoch sociálnej siete: klebety v najširšom zmysle slova (Dunbar, 1996)

— Hypotéza spoločenskej zmluvy: podľa Deacona sa jazyk vyvinul k uľahčeniu koordinácie spoločenských zmlúv (napríklad svadba); (Deacon, 1997)

— Šeherezádin efekt: podľa Millera sa zasa jazyk vyvinul sexuálnym výberom v súvislosti s hľadaním partnera. (Miller, 2001)

7.4 Komunikácia

Uviedli sme, že všetky sociálne žijúce živočíchy spolu komunikujú. Dorozumievajú sa, aby napríklad upozornili na nájdenú pastvinu,

či blížiaceho sa predátora, vzdialenie sa od stáda a podobne. Komunikáciu možno definovať ako druh sociálnej interakcie a to buď ako jednostranné vyslanie informácie, alebo vzájomnú výmenu informácií. Prostriedkom komunikácie nie sú iba slová a gestá, ale správanie vôbec; je to proces vysielania informácií, ideí, postojov a emócií druhým. Tento proces predpokladá akési spoločné zdieľanie významov znakov, ktoré sú prostriedkom komunikácie, takže každá kultúra má svoj vlastný systém komunikácie, ktorý zahŕňa nielen jazyk, ale i špecifické gestá, spôsoby správania, ktoré unikajú príslušníkom iných kultúr. (Nakonečný, 2009)

Pod komunikáciou rozumieme:

— Verbálnu komunikáciu: hovorená a písaná reč

— Meta (paralingvistické) znaky: intonácia hlasu, ironické zafarbenie hlasu, akcent a i.

— Neverbálna komunikácia: mimika (z niektorých mimických výrazov je možné ľahko zistiť emócie (radosť / smútok, pokoj/rozčúlenie, strach /pocit istoty atď.); pohľady (očný kontakt zohráva v komunikácii mimoriadne dôležitú úlohu – oči sprostredkovávajú informáciu, aj ju prijímajú. Optimálne množstvo očného kontaktu tvorí cca 50 % času komunikácie, ak je tento čas dlhší znamená to prílišnú dominanciu, autoritu, ovplyvňovanie druhého, prípadne intímny kontakt. Kratší čas zasa znamená neistotu, vyhýbanie sa kontaktu, uzavretosť); gestika (pohyby rúk, hlavy, nôh); haptika (dotyky), posturika (držanie tela – zahŕňa napätie, uvoľnenie. Zhodné držanie tela predstavuje súdržnosť, porozumenie, odlišné držanie znamená neporozumenie, rozdielnosť názorov); proxemika (vzdialenosť osôb, ktorú rozlišujeme na horizontálnu – intímna vzdialenosť 0,5m, osobná vzdialenosť 0,5m – 2m, skupinová vzdialenosť 1 – 10m, verejná vzdialenosť 2 – 100m. Vertikálna vzdialenosť: ak jedinec stojí nad sediacim partnerom, získava psychologickú prevahu.); teritórium – (osobný priestor);neurovegetatívne reakcie – (fyziologická odozva organizmu sa môže prejavíť búšením srdca, blednutím, či červenáním, trasením rúk, potením, zmenou dýchania a i.); image (štýl obliekania, líčenia, výber auta, celkový životný

štýl – praktický, luxusný, zanedbaný atď.); prostredie (vzhľad miesta, kde človek pôsobí naznačuje mnohé jeho vlastnosti – neporiadnosť/ puntičkárstvo, zmysel pre estetiku, praktickosť a i.); chronemika (štruktúrovanie času komunikácie).

Neverbálne prejavy má človek menej pod kontrolou ako verbálne, poslucháč tiež pripisuje väčší význam neverbálnemu sprostredkovaniu informácie ako verbálnemu, pričom najväčšiu rolu zohrávajú prejavy v tvárovej oblasti (očný kontakt, mimika), pohyby rúk a nôh a pohyby a pozície celého tela. (Mikuláščík, 2003)

Odporúčaná literatúra

- DOUGLAS, K.C.: *Feral Children and Clever Animals: Reflections on Human Nature*. Oxford University Press, 1995, 5-25.
- DIAMOND, J.: *Třetí šimpanz*. Praha: Paseka, 2004.
- DUNBAR, R.: *Grooming, Gossip and the Evolution of Language*. Harvard University Press, 1996, 9-54.

8. Emócie

Kľúčové pojmy: *emócie, primárne emócie, sekundárne emócie*

V nasledujúcej kapitole budeme pojednávať o schopnosti bez ktorej si spoločnosť a jej fungovanie nedokážeme predstaviť. Reč bude o emóciách.

8.1 Čo sú emócie a ich význam

Schopnosť predstaviť si emócie druhých ľudí sa ukazuje byť rovnako dôležitá, ako schopnosť predstaviť si stav ich mysle. Nedostatočnosť tejto schopnosti vedie k sociálnej poruche (autizmus). Dlhho panovalo presvedčenie, že emócie môžeme prirovnať k palivu pre pohon vývoja poznávacích funkcií, avšak ide o prekonanú mienku, hoci emócie zvyčajne nepovažujeme za doménu racionálnych rozhodovacích procesov, v skutočnosti slúžia k posilneniu našej schopnosti efektívne myslieť.

Citový život sa vyvíja ruka v ruke s vývojom poznávacích funkcií. (Drtilová, Koukolík, 1994)

Vedci pripisujú emóciám tri zložky:

- biologická (mozgové systémy, ktoré sú zodpovedné za ich vznik, priebeh a ukladanie do pamäte)
- psychologická (spôsoby, akými pocity prežívame)

— sociálna (spôsoby, akými pocity vyjadrujeme, vrátane dopadu na naše okolie) (Drtilová, Koukolík, 1994)

Význam „zdravých“ emócií asi netreba zdôrazňovať. Bez emócií, alebo s chorými emóciami sú z nás násilníci, ľudia neschopní spoločensky žiť. Podľa Damasia sú *emócie* zmeny telesného stavu spojené s podnetom (zrýchlený tep, následkom hlasného úderu) a *pocity* emócií sú prežívania tejto zmeny. (Damasio, 1995) Po narodení disponujeme tzv. **primárnymi emóciami** (napr. strach), ktoré sú vrodené. Postupným vývojom viac a viac využívame tzv. **sekundárne emócie**, ktoré môžeme charakterizovať ako primárne emócie vybrúsené skúsenosťami. LeDoux (1998) predpokladá, že informácia určitej silnej emócie, napr. strachu prechádza mozgom dvoma cestami: prvá je krátka a rýchla, cez amygdalu. Táto cesta umožňuje okamžitú inštinktívnu reakciu na nebezpečenstvo. Druhá cesta vedie cez kôru a vytvára pocit strachu. Amygdala môže vyvinúť silnejší vplyv na kôru ako kôra na ňu a z toho LeDoux usudzuje, že sa často nechávame strhnúť emóciami, hoci racionálna úvaha by priniesla vhodnejšie riešenie. (Barrett, Dunbar, Lycett, 2007) Rovnako podľa Damasia (1995) niektoré somatické ukazovatele urýchľujú rozhodovací proces, táto schopnosť patrí podľa neho medzi najdôležitejšie v sociálnej sfére, keďže tu sa treba rozhodovať rýchlo vzhľadom na nepredvídateľné podnety – iných ľudí.

K neustálemu bádaniu na poli evolučných mysliteľov, psychológov, antropológov, sociológov, filozofov a i. patrí problém úlohy emócií v spoločnosti. Napríklad Saarni, Mumme a Campos (1998) pripisujú emóciám regulačnú funkciu. Emócie nám podľa nich napomáhajú ustanoviť, udržať alebo zmeniť vzťahy medzi jedincom a prostredím. Regulujú tak jeho ciele, hodnoty, ideály, podnety od okolia a podobne.

8.2 Rozdelenie emócií

Tradičné rozdelenie emócií:

— *Nižšie emócie* – jednoduché emócie, afekty a nálady (vyskytujú sa u človeka aj zvierat)

— *Vyššie emócie* (vyskytujú sa len u človeka)

Väčšina autorov sa domnieva, že jednoduché emócie sú vrodené a medzikultúrne univerzálne. Ich argumenty sa opierajú o skúmanie a identifikovanie príslušných mozgových štruktúr, výrazov tváre, vzorcov fyziologickej aktivity a pripravenosť konať. (Slaměnik, 2011) Stále sa však ozývajú hlasy proti týmto teóriám, presvedčené o tom, že aj tie najzákladnejšie emócie sú kultúrne podmienené.

— *Afekty* – môžeme ich charakterizovať ako silné, búrlivé emotívne reakcie; sprevádzajú ich fyziologické zmeny; na sociálne okolie majú prevažne negatívny dopad.

— *Nálady* – sú emotívnym stavom, ktorý trvá dlhšiu dobu; zvyčajne ovládajú správanie jedinca, pričom ich príčiny si nemusí plne uvedomovať. Emócie a nálady sa môžu navzájom ovplyvňovať a prechádzať jedna do druhej.

— *Vyššie emócie* – viažu sa na sociálne potreby, hodnoty a normy človeka.

Analýza emócií je prítomná v dejinách filozofie, najvýznamnejšie príspevky k tomuto fenoménu nájdeme u Descarta a Spinozu. R. Descartes v spise *Vášne duše* tematizoval šesť druhov afektov: údiv, láska, nenávisť, túžba, radosť a smútok. Údiv je emocionálny stav, pri ktorom sme konfrontovaní s dosiaľ neznámym objektom, o ktorom ešte nevieme, či je užitočný, alebo škodlivý. Ak je pre nás užitočný, reagujeme s láskou, ak škodlivý, nenávisťou. Ak je niečo predmetom túžby, máme radosť keď sa toho zmocníme, ak sa to nepodarí, nasleduje smútok. (Röd, 2001) Descartes definoval afekty ako „percepcie“, emocionálne akty duše. Vznik afektov vysvetľoval predpokladom, že existujú rôzne druhy pohybov spiritus animalis, na ktorých závisia rôzne druhy afektov. Tak napríklad v prípade afektu údivu: táto emócia sa dostavuje vtedy, keď sa stretnú podnety, ktoré vychádzajú z predmetu s tými časťami mozgu, ktoré bežne nie sú takýmto podnetom vystavené, takže sú k nim mimoriadne citlivé: nie sú otupené častými dojmami. Descartova mechanistická koncepcia dnes už vyznieva úsmevne, avšak dodnes ju môžeme považovať za jeden z prvých impulzov pre modernú

psychológiu emócií. (Röd, 2001) Azda najvýznamnejšiu koncepciu afektov predostrel v dejinách filozofie B.B. Spinoza. Pod afektami rozumel vedomím sprevádzané zmeny stavu (*affectio*) tela; pričom sa nimi znižuje, alebo zväčšuje jeho schopnosť konať. (Spinoza, 2007) Afekt vyjadruje vzťah afekcie k človeku, ktorý sa vyznačuje svojou tendenciou k sebazachovaniu a k sebarealizácii. Snaha o sebazachovanie, ktorá sa vzťahuje k telu aj duchu sa u Spinozu nazýva *pud* (*appetitus*), vzťahovanie iba k duchu je *vôľa* (*voluntas*); *pud*, ktorý sprevádza vedomie nazval *žiadostivosť* (*cupiditas*). (Spinoza, 2007) Každý afekt možno charakterizovať pozitívne, alebo negatívne, vzhľadom na to, či určitú aktivitu stupňuje, alebo obmedzuje. Určenie jednoduchých emócií je nám známe vďaka Ch. Darwinovi, ktorý v nich nachádzal biologické základy výrazu tváre. Darwin bol vôbec jeden z prvých vedcov, ktorý upozornil na význam sprostredkovania emočných stavov spoločensky žijúcich zvierat (vrátane človeka). Rozlíšenie vnútorného stavu iného príslušníka spoločensky žijúcich zvierat, napríklad pociťovanie strachu, bolesti, spokojnosti atď. závisí od toho, či a do akej miery disponuje ten, kto pozoruje druhého vlastnou skúsenosťou týchto pocitov. Pokiaľ zviera nemá skúsenosť s vlastným strachom, sotva rozlíši, čo znamená správanie ktoré sprevádza strach u iného člena skupiny. Pokiaľ však túto skúsenosť má, je schopný vcítiť sa do citového stavu druhého. (Drtilová, Koukolík, 1994) Vcítovanie sa do stavov príslušníka vlastnej skupiny je mimoriadne dôležité: zvyšuje možnosti skupiny prežiť a dedí sa, je možné ho rozvíjať ako iné schopnosti. Možno by sa situácia ľudských skupín výrazne zlepšila, ak by rozvíjali u svojich členov, vrátane najmenších detí vcítovanie sa. V druhej polovici 20. storočia mala silný vplyv Tomkinsonova teória emócií: stanovil šesť základných emócií, ktoré majú svoj jasne odlišiteľný výraz tváre: hnev, znechutenie, strach, šťastie, smútok a prekvapenie. Tieto emócie môžeme chápať i ako primárne emócie spojené so základnými potrebami. (Slaměnik, 2011)

8.3 Vývoj emócií

Pre novorodenca sú emócie prvým jazykom komunikácie, sprostredkováva ním svoje telesné potreby, stavy, približne po dovŕšení troch mesiacov aj potrebu interakcie. Zjednodušene možno povedať, že dieťa celý prvý rok prostredníctvom emócií dáva najavo svoju spokojnosť či nespokojnosť, potrebu jedla, prebalenia, prítulenia a i. V prvých týždňoch novorodenca pozorujeme úsmev v spánku, vo fáze REM, po prvom mesiaci dieťa reaguje úsmevom pri pohladení, v 8-10 týždňoch badáme tzv. sociálny úsmev, ktorý je adresovaný prítomnej osobe a vyznačuje sa očným kontaktom. (Slaměnik, 2011) Neskôr sa úsmev stáva vyjadrením záujmu o interakciu, Oatley a Jenkins (1998) sa nazdávajú, že ešte predtým, ako dieťa cieľne smeruje svoj výraz inému človeku, je funkciou úsmevu prilákať okolie k afektívnej interakcii. V batoliacom období začínajú byť emócie dieťaťa čitateľnejšie pre okolie; približne do dvoch rokov sa rozvinú u dieťaťa všetky jednoduché emócie, dieťa sa im učí rozumieť, označovať ich verbálne, dokáže rozlíšiť emócie vo svojom okolí. Začínajú sa vyvíjať i tzv. emócie sebauvedomovania (Denham, 1998) – hanba, vina, žiarlivosť, závišť, rozpaky a podobne, ktoré zohrávajú neskôr významnú rolu sociálnej regulácie správania.

V predškolskom období dieťa viacej rozpráva o svojich emóciách s rodičmi a blízkym okolím, začína väčšmi rozumieť emóciám a je ich schopné pripísať iným jedincom. V mladšom školskom veku je dieťa schopné emócie potláčať, alebo ich naopak zreteľne vyjadrovať. V puberte dochádza k turbulentným zmenám emočného života; zmeny sa týkajú intenzity prežívania aj nových kvalít emócií. Je to obdobie emočnej lability. V adolescencii nastáva upokojenie emočného života a pozvoľný návrat ku kontrole nad emóciami, ktorý v puberte chýbal. Vznikajú hlboké city napríklad láska, alebo sklamanie. (Slaměnik, 2011)

8.4 Kultúrna podmienenosť emócií

Medzi najdiskutovanejšie a najskúmanejšie oblasti emócií patrí problém kultúrnej podmienenosti. Napríklad, ako uvádzajú Parkinson, Fischer, Manstead (2005): anglický jazyk obsahuje približne 2000 slov, ktoré vyjadrujú emócie, holandský jazyk asi 1500, tchajwanská čínština cca 750 a malajština 230. V rôznych kultúrach sú emócie rôzne chápané, vyjadrované; vzťahujú sa k odlišným situáciám. Tieto rozdiely sú dané kultúrnymi tradíciami, rituálmi, hodnotami, očakávaniami atď. Skúmanie kultúrnej podmienenosti emócií neznamena iba hľadanie emócií, ktoré sú kultúrne špecifické, ale aj takých, ktoré sa vyskytujú univerzálne naprieč všetkými kultúrami. (Slaměník, 2011) V 70. rokoch 20. storočia sa výskum kultúrnej podmienenosti emócií opieral najmä o tvrdenia Ekmana a Izarda, ktorí univerzálnosť emócií odvodzovali z výrazu tváre. Ďalej nasledovali skúmania založené na slovníkových štúdiách: napríklad väčšina jazykových analýz potvrdzuje, že vo všetkých jazykoch sa vyskytujú slová vyjadrujúce jednoduché emócie: strach, zlosť, smútok, radosť a i., hoci môžu mať posunuté významy. Etnografka C. Lutz uvádza, že väčšina jazykov pozná vo svojej lexike lásku, radosť, strach, hnev a smútok. Lutz skúmala aj sociálnu a kultúrnu podmienenosť emócií, ktoré sú neznáme západnej kultúre. Výskum robila na malom atole v Tichom oceáne, kde žije kmeň Ifaluk (cca 430 obyvateľov). Tento kmeň používa výraz *fago*, čo môžeme podľa etnografky preložiť ako súcit-láska-hnev. Slovo *fago* vlastne reprezentuje druh záujmu o iných. Rodičia tu dôsledne vedú potomkov k tomu, aby vnímali a prežívali situácie, ktoré u dospelých vyvolávajú emóciu *fago*. (Slaměník, 2011)

8.5 Úsmev

Pre všetky emócie platí, že majú sociálnu funkciu, avšak v prípade úsmevu je toto tvrdenie ešte silnejšie. Nie je to len prejav našej dobrej nálady, ale pomáha nám upevňovať vzťahy, nadväzovať nové,

uzmierovať sa a podobne. Viaceré výskumy potvrdzujú sociálny charakter úsmevu: napríklad A. Fridlund zistil, že ľudia sa usmievajú predovšetkým v situáciách, kde ich môže pritom niekto vidieť. (Lindová, 2009) Fridlund nechal sledovať študentov humorné videá s kamarátom, alebo osamote, ale s vedomím, že kamarát je nablízku, alebo celkom samotných. Najviac úsmevov zachytil v prípade, že kamaráti sledovali video spoločne, o niečo menej v prípade, že kamarát bol nablízku a najmenej v prípade, že pozeral osamote. Mimický výraz, úsmev je pre naše každodenné sociálne fungovanie mimoriadne dôležitý prejav. Viac k tejto téme odporúčame napríklad štúdiu Jitky Lindovej (2009, In: Lidský obličej: Úsměv a smích).

Odporúčaná literatúra

BLAŽEK, V., TRNKA, R.: *Lidský obličej*. Praha: Karolinum, 2009, 139-159.

SLAMĚNÍK, I.: *Emoce a interpersonální vztahy*. Praha, Grada, 2011, 154-170.

SLUDDS, K.: *Emotions: Their Cognitive Base and Ontological Importance*. Peter Lang, 2009, 19-38.

9. Smiech

Kľúčové pojmy: *smiech, tragédia, komédia, komično, Bergson, Scruton*

Od úsmevu, ktorým sme zakončili predošlú kapitolu je často krát len krôčik ku *smiechu*.

Ľudský smiech je v živočíšnej ríši unikátny jav, hoci isté analógie možno vypozerovať napríklad u ľudoopov. (Barrett, Dunbar, Lycett, 2007) Okrem toho že plní spoločenskú funkciu, má smiech aj istú význačnú funkciu – podporuje uvoľňovanie endogenných opiátov. Po záchvate smiechu sa jednoznačne cítime uvoľnene a príjemne. Výskumy (Berk, 1989; Zillman, 1993, Weisenberg, 1995) potvrdili, že jednak hladiny opiátov a aj prah bolestivosti sú po záchvate smiechu vyššie. Podľa Dunbarovej hypotézy sa smiech vyvinul, aby prevzal úlohu hlavného prostriedku stimulácie sociality. (Dunbar, 1996)

Dunbar upozorňuje, že pri vývoji smiechu sú dôležité dva fakty: 1. je ťažké udržiavať konverzáciu s niekým, kto sa vôbec nesmeje – potrebujeme odozvu, ktorá nás uisťuje, či poslucháča zaujíma, alebo nie. Predovšetkým ženy používajú smiech pri stretnutí s mužom ako prostriedok na vyjadrenie záujmu pokračovať s ním v interakcii. (Barrett, Dunbar, Lycett, 2007) Slabá odozva zo strany poslucháča nám naznačuje, že s nami stráca čas. 2. pokúsme sa

o sebareflexiu – koľko času a energie vynaložíme, aby sme druhých rozosmiali? Ide o značné množstvo času a energie – poslucháči, ktorí sa veľa smejú (a neplatí to len pre rozhovory, ale napríklad aj pri prednášaní, pri verejných vystúpeniach atď.) venujú hovoriacemu pozornosť. (Barrett, Dunbar, Lycett, 2007)

9.1 Bergson

V dejinách filozofie má dominantné postavenie Bergsonova koncepcia smiechu, keďže ide o tému, ktorej sa filozofi skôr vyhýbajú (výnimky nájdeme napríklad u Schopenhauera, alebo Scrutona). Bergson sa v eseji *Le Rire* nepokúšal o definíciu smiechu a komična, skôr skúmal čo nám je smiešne, kedy sa smejeme. Nehovorí tu o smiechu ako o fyziologickej reakcii, ale pokúša sa analyzovať situácie, ktoré vytvárajú fyziologickú odpoveď. Komično vyvoláva podľa neho iba človek. Krajina môže byť krásna, pôvabná, jedinečná, bezvýznamná alebo škaredá, ale nikdy nebude smiešna. Smejeme sa zvieratu, pretože nás zrazu prekvapilo ľudským správaním či výrazom. (Bergson, 1993) Ďalší moment, na ktorý Bergson upozorňuje, je necitlivosť ktorá zvyčajne smiech sprevádza. Akonáhle pocítime empatiu s človekom, ktorý sa potkol na banánovej šupke, nemôžeme sa smiať. Množstvo vážnych a tragických udalostí by sa podľa Bergsona zmenilo na tragédiu, ak by sme sa neizolovali od citu. Dôležitou podmienkou pre vznik komického je teda nutný odstup, zatemnenie citu. Tretí fakt, na ktorý Bergson obracia pozornosť je ten, že smiech potrebuje ozvenu. Komično by sme si nemohli vychutnať, keby sme sa cítili osamelí: „...koľkokrát už bolo povedané, že smiech divákov v divadle je tým mohutnejší, čím viac je sála zaplnená?“ (Bergson, 1993, 18)

Bergson vidí mechanizmus smiechu v tuhosti, strnulosti, zotrvačnosti. Uvádza príklad človeka, ktorý s matematickou presnosťou vykonáva všetky svoje činnosti. Nejaký zlomyseľník mu však pozmenil predmety vôkol. A tak sa náš človek chce posadiť na stoličku a spadne na zem, chce namočiť pero do kalamára a vytiahne

blato. Obeť je komická – mala by svoj pohyb zastaviť, alebo pozmeniť, ona však pokračuje ďalej naučeným spôsobom. Smejeme sa na jej mechanickej tuhosti, strnulosti. Smiech prichádza, keď sa človek redukuje na mechanické telo, na stroj. Ako príklad Bergsonovi slúžia ľudia, ktorí zakopnú a spadnú, ďalej tí, ktorí sú obeťami kanadských žartíkov, pri ktorých sa práve využívajú ich bežné návyky a roztržitosť. Na tomto mieste Bergson postuluje rozdiel medzi komédiami a tragédiami.

Tragédie sú individualistické, jedinečné. Tragický hrdina je postava svojím spôsobom jedinečná. Možno ho napodobniť, ale tým – či chceme, či nechceme – prejdeme od tragického ku komickému. (Bergson, 1993) Autori svoje tragédie pomenúvajú podľa hlavnej postavy (Hamlet, Othello, Oidipus) a nechávajú ich bojovať s osudom. Na druhej strane komédie sú univerzálnejšie. Ich hrdinovia, akoby si neboli vedomí toho, že sú bábkami, že sú manipulovaní. Komédia ďalej podľa Bergsona zachytáva charakter, s ktorými sme sa už stretli a s ktorými sa ešte stretieme. Zachytáva podobnosti. Kládie nám pred oči typy. V prípade nutnosti vytvára typy nové. Tým sa odlišuje od iných umení. (Bergson, 1993) Dokazujú to i názvy veľkých komédií – Mizantrop, Lakomec, Hráč a i. Autor komédií často krát okrem toho, že vytvorí jednu ústrednú postavu, vytvorí k nej i ďalšie, s podobnými, alebo ešte presnejšie rovnakými charakterovými črtami. Množstvo komédií má vo svojom nadpise hromadné meno – Učené ženy, Svet, v ktorom vládne nuda a i. Keďže máme schopnosť identifikovať sa s komickou postavou, komédia funguje podľa Bergsona i ako sociálny korektív – nechceme sa správať ako komická postava a meníme sa k lepšiemu. Bergson sa nazdáva, že takto osciluje komické medzi životom a umením.

9.2 Komika foriem a pohybov

Rozpravu o komike foriem a pohybov otvára Bergson otázkou, čo vlastne vytvára smiešnu fyziognómiu. Komická je tu podľa neho odlišnosť, deformácia, ktorá sa dá imitovať- napríklad hrbáč, alebo

mimika – napríklad tiky . Podobne fungujú i karikatúry – odhaľujú skrytú pravdu. To, čo sa v nich odkrýva, je vlastne rigidnosť, mechanickosť, strojovitosť. Čím väčší sa telo podobá stroju, tým je podľa Bergsona smiešnejšie (napríklad výrazne gestikulujúci rečníci).

9.3 Situačná a slovná komika

Komické je podľa Bergsona každé usporiadanie činov a udalostí, ktoré nám tým, že zapadá jedno do druhého, dáva ilúziu života a jasného pocitu mechanickeho ovládania. (Bergson, 1993) Pôvod tejto situačnej komiky Bergson stopuje už v detských hrách, ako napríklad vyskakovací čertík z krabičky. Bergson nachádza viacero prvkov (opakovanie činov a fráz) v Moliérových hrách, ktoré mu pripomínajú túto hru. Frázy v nich nie sú smiešne ani tak pre svoj význam, ale preto, že sa opakujú. Ďalšou hrou je marioneta, ktorá je zasa smiešna, pokiaľ si neuvedomuje, že je bábkou. Treťou detskou hrou je snehová guľa, ktorá sa guľa dolu kopcom, naberá objem – tak napríklad séria obžalôb poskladaných do seba pripomína Bergsonovi kotúlajúcu sa snehovú guľu. Je to ďalší mechanický prvok, ktorý vyvoláva smiech.

9.4 Komické postavy

Najsmiešnejšou na postavách je podľa Bergsona už viackrát zmienená rigidnosť, mechanickosť. V istom zmysle by bolo možné povedať, že každý charakter je komický pod podmienkou, že ním rozumieme niečo hotové v našej osobnosti, niečo, čo predstavuje mechanizmus uložený v nás, schopný fungovať automaticky. (Bergson, 1993)

Smiech má podľa Bergsona kritickú, nápravnú a socializačnú funkciu. Predstavuje akési spoločenské gesto, ktoré pokára, zahanbí toho, kto je neschopný vnímať slobodnú tvorivosť, neustálu premenlivosť, pružnosť skutočnosti. Strápnuje rôzne spoločenské extrémny a tým ozdravuje spoločnosť. Netreba sa však domnievať, že smiech je čosi láskavé a dobrosrdečné. Jeho liečba podľa Bergsona spočíva práve v tom, že je bezcitný.

V súvislosti s Bergsonovou analýzou smiechu treba spomenúť, že medzi filozofmi nejde o často skúmaný jav. Komické sa väčšmi uplatnilo na poli psychológie a psychoanalýzy. Ako azda najznámejšie možno spomenúť Freudove skúmania v práci *Vtip a jeho vzťah k nevedomiu*, kde sa podobne ako Bergson venuje i detskej hre, všima si sociálnu funkciu vtipov, absurditu a ďalšie podobné témy ako Bergson. (Bilsker, 2005)

9.5 Scruton

V 20. storočí prispel k diskusii o smiechu estetik Roger Scruton, ktorý s Bergsonom súhlasí v tom, že smiať sa dokáže iba človek – chechot hyeny sa nemôže žiadnym jej úsilím zmeniť na smiech. (Scruton, 2005) Intencionalita smiechu podľa neho nie je rovnaká ako intencionalita hyenieho chechotu alebo štekotu psa. Scruton uvádza rozdiel medzi tým, keď nás niekto rozosmeje a keď sa smeje-me jemu – kým prvá situácia je pre objekt veselosti príjemná, druhá už taká nie je. Môžeme sa pobaviť na zvieratách, neživých veciach atď. ale tieto typy obveselenia sú antropomorfné. Nazeráme objekt ľudskou optikou – buď ako ľudskú bytosť, alebo ako výraz ľudského myslenia a konania. (Scruton, 2005) Ak nám nie je príjemné, že sa stávame objektom smiechu, je to podľa Scrutona preto, že smiech devalvuje objekt v očiach subjektu. Ďalšou črtou smiechu je podľa neho to, že smiech a humor nie sú sústredené dovnútra. Neustále zameriavajú našu pozornosť navonok. Možno práve preto nás odrádzajú ľudia bez zmyslu pre humor, lebo sa zaujímajú len o seba. (Scruton, 2005)

Smiech, podobne ako úsmev, ktorý sme analyzovali v predošlej kapitole, prestupuje naše každodenné sociálne fungovanie a je nesmierne významným prejavom pre náš živočíšny druh.

Odporúčaná literatúra

BERGSON, H.: *Smích*. Praha: Naše vojsko, 1993.

SCRUTON, R.: *Estetické porozumění*. Praha: Barrister & Principal, 2005, 80-97.

10. Dav, vodca

Kľúčové pojmy: *dav, vodca, masa, moc*

Problémom, ktorý nemôžeme v našom prehľade obísť, a súvisí aj so stmelovaním skupín, o ktorom bola reč v predošlej kapitole o spoločenskej úlohe smiechu – je téma davu, resp. masy (väčšina autorov, či už z oblasti filozofie, psychológie, sociológie a podobne tieto termíny používa ako synonymá). Dav a jeho pôsobenie je veľmi silný fenomén z mnohých hľadísk.

10.1 Dav, davová spoločnosť

Španielsky mysliteľ O. Gasset diferencoval pojmy dav a masa – zatiaľ čo dav možno podľa neho chápať ako pojem kvantitatívny, pri mase vystupuje do popredia jej kvalita. To, čo bolo pôvodne kvantitou –dav– premieňa sa na kvalitu: tou je jednotvárnosť; človek ktorý sa nelíši od ostatných ľudí a iba v sebe opakuje rodový typ. (Gasset, 1993) Jaspers definoval vo svojej knihe *Duchovná situácia doby masu* ako nerozčlenený dav ľudí prítomných v jednej situácii, ktorí sa vo svojej efektívite stávajú jednotou. (Jaspers, 2008)

Masa nie je nevyhnutne charakteristická agresivitou a ani vzdelanostná úroveň jej členov nezohráva rozhodujúcu úlohu (Arendtová, 1996) V mase sa strácajú všetky individuálne schopnosti a činy každého člena sú orientované jedným smerom – k spoločnému cieľu. V mase sa stretávajú ľudia vzdelaní, s nadpriemernou inteligenciou s ľuďmi, ktorých kognitívne schopnosti sú obmedzené. Podľa

psychológa Le Bona, ktorý sa venoval psychológii masy medzi prvými, masa nie je schopná produkovať činy, ktoré vyžadujú vyššiu inteligenciu. (Le Bon, 2009)

Masová spoločnosť tvorí priestor pre prezentáciu slabších, preto je taká lákavá – jedinec v dave získava istotu, že je súčasťou väčšieho počtu ľudí, že žije pre spoločnú myšlienku, cieľ. V mase je individuum anonymné, tým ľahko stráca pocit zodpovednosti a necháva sa strhnúť pudovým konaním. Každá idea, alebo akcia, ktorá sa v dave objaví, je nákazlivá – podľa Le Bona tu pôsobí tzv. duševná nákaza. Práve anonymita a duševná nákaza sú najzreteľnejšie charakteristiky davu.

Tretou charakteristikou je sugestibilita – náchylnosť k prijímaniu cudzích myšlienok. Vedomá osobnosť mizne, všetky myšlienky sú zamerané smerom, ktorým sa uberá dav. Masový človek nepodlieha racionalite, ale pudom. Ďalšou charakteristickou črtou masy je zjednodušenie citov – zmiešané pocity, neistota či pochybnosti tu nemajú miesto. Nakoľko sa masa vždy orientuje jedným smerom, nevytvára priestor pre diskusiu, odpor a nesúhlas. (LeBon, 2008)

Podľa Arendtovej sa masy zrodili z veľmi atomizovanej spoločnosti, kde rivalitná štruktúra a s ňou spojená osamelosť jednotlivca bola zmierňovaná členstvom v strane. Hlavným znakom masového človeka nie je brutalita, alebo primitívnosť, ale osamotenosť a nedostatok normálnych sociálnych vzťahov. (Arendtová, 1996) Ľudia sú ochotní sa organizovať, ak ich poháňa vpred vidina lepšieho života. Masa ide za svojím cieľom razantnejšie ako osamotený jedinec. Pôvodná myšlienka sa však často vo veľkej skupine ľudí stráca a človek len participuje na živote spolu s ostatnými členmi masy, stráca sa jeho individuálne „ja“ so všetkými jeho individuálnymi črtami. Týmito uvedenými charakteristikami sa masy stávajú vhodným nástrojom pre totalitné hnutia (pozri bližšie kapitola 11). Ovládať masu je cieľom každého totalitného zámeru. Ako uviedla Arendtová, totalitné hnutie nachádza svoju živnú pôdu všade tam, kde majú masy sklon sa politicky organizovať z akýchkoľvek dôvodov. (Arendtová, 1996) Princíp podmaňovania si jedincov je

jednoduchý – čím viac ľudí dokážu strhnúť na svoju stranu, tým menej odporcov budú musieť eliminovať. Sympatie davu si však vyslúži len silný jedinec, ktorý dokáže vystupovať ako autorita.

10.2 Vodca

Jednou z typických charakteristík skupinového myslenia je prítomnosť silnej autority. Človeku, ktorý stojí nad masou ľudí pripisujeme pozíciu vodcu. Ako uvádza Arendtová, jeho miesto je v centre hnutia a predstavuje nielen zdroj, ale aj hybnú silu hnutia. (Arendtová, 1996) Vodca je ten, kto ovplyvňuje dav a presadzuje svoje autoritatívne postavenie. Je nositeľom propagandy, prostredníctvom ktorej sa stáva funkcionárom ovládaných mäs – dav je stádo, ktoré sa nezaobíde bez pána. (LeBon, 2008) Vodca je hrdina, ktorému dav tleska a bezhranične ho uznáva. Vyberá si tých, ktorí počujú, dôverujú, podliehajú vplyvu a plnia rozkazy – takže si nutne vyberá priemerných ľudí. (Popper, 1994)

Vodca je zdrojom pohybu a sily hnutia, k tomuto výnimočnému postaveniu však patrí aj zodpovednosť za konanie v skupine: má za úlohu objasňovať, vysvetľovať a ospravedlňovať všetky činy; zároveň si musí udržať svoju príťažlivosť a vystupovať ako magická ochrana hnutia. (Arendtová, 1996) Vodcovia často krát nezostávajú príťažliví iba v období svojho pôsobenia, ale i dávno po ňom, ba aj po smrti (Stalin, Hitler a i.). Le Bon uvádza ešte nasledujúce črty vodcu: podráždenosť, polopomätenosť, obetovanie rodiny, potlačný pud sebazáchovy, schopnosť vyvolať vieru (náboženskú, politickú) a despotizmus.

M. Weber identifikoval tri zdroje vodcovskej autority:

1. racionálna autorita – založená na presvedčení, že vodca je reprezentantom legitímnych noriem a zákonov
2. tradičná autorita – založená na viere vo významnosť tradície
3. charizmatická autorita – je dôsledkom charakteru vodcu (Hayesová, 1998).

Zaujímavý výskum uskutočnili ešte v roku 1939 Lewin, Lippitt a White, ktorí porovnávali rôzne štýly vedenia chlapčenských voľnočasových krúžkov. Jedna skupina mala vedúceho, u ktorého dominoval autokratický štýl: bol zameraný na úlohy, k chlapcom sa správal prísne a kontroloval ich. Druhý vedúci bol demokratický, zaujímal sa o členov svojej skupiny, a diskutoval s nimi. Tretiu skupinu viedol vedúci, ktorému by sme prisúdili štýl „laissez-faire“; chlapcov väčšinou nechal, nech si robia čo chcú.

Samozrejme, výskum ukázal, že rôzne typy vedenia dosahovali rôzne výsledky, pričom autori experimentu vždy po nejakom čase vedúcich vymenili, aby sa vyhli tomu, že príčinou odlišných výsledkov sú osobnosti chlapcov. Výsledky zostali rovnaké – chlapci zo skupiny autokratického vedúceho usilovne pracovali, ale len čo sa vzdialil z miestnosti, celkom prestali pracovať, potrebovali neustálu kontrolu. Neboli tímoví – správali sa egoisticky, sústredili sa len na svoju vlastnú úlohu a druhým nepomáhali.

Skupina s demokratickým vedúcim pracovala radostne a v práci pokračovali aj keď vedúci odišiel. Pomáhali si a prejavovali záujem o to, čo robia ostatní. Skupinka „laissezfairistov“ nepracovala takmer vôbec, skôr sa len tak potulovali a nudili. (Hayesová, 1998)

Súhrnom by sme vodcu mohli charakterizovať ako osobu, ktorá je vnímaná skupinou ako jej neoddeliteľná súčasť

- má vlastnosti a názory, ktorými disponuje skupina ako celok
- musí byť pre členov skupiny modelom
- musí byť skupinou vnímaný ako niekto, kto pomáha dosiahnuť jej ciele
- musí skupinu pozitívne reprezentovať (Hayesová, 1998)

Odporúčaná literatúra

JASPERS, K.: *Duchovní situace doby*. Praha: Academia, 2008.

LE BON, G.: *Psychology of Crowds*. Sparkling Book, 2009.

HAYES, N.: *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál, 1998.

11. Propaganda

Klíčové pojmy: *propaganda, totalitarizmus, altruizmus*

V nasledujúcej kapitole predstavíme jeden z nástrojov, ktoré sú používané spoločnosťou, predovšetkým totalitnou (netýka sa to však len totalitarizmu, keďže propagandu, nástroj o ktorom bude reč používame v komunikácií so svojim okolím bez toho aby sme si to uvedomovali každodenne).

11.1 Čo je propaganda?

Propaganda (z lat. *propagare* – rozširovať) je popri vzdelávaní, reklame, indoktrinácii a kontrole myslenia druhom sociálneho ovplyvňovania.

— *Vzdelávanie* je založené na dočasnom dobrovoľnom vzťahu, využíva metódu inštruovania alebo presvedčania. V ideálnom prípade je cieľom vzdelávania tvorivý jedinec s kritickým myslením.

— *Reklama* je charakteristická manipuláciou a inštruovaním, informácie, ktoré používa starostlivo vyberá, mnohé zamlčiava, čiže do istej miery klame. Prihovára sa a prehovára. Jej cieľom je predať ponúkaný tovar. (Koukolík, 2008)

Propaganda je presvedčaním určitou autoritou (cirkev, štát, politická strana a podobne), pričom zvyčajne preháňa, môže, ale nemusí klamať.

— *Indoktrinácia* používa na získanie súhlasu indoktrinovanej strany nátlak a trest. Jej cieľom je vznik vnútorne súdržnej skupiny.

— *Kontrola myslenia* je charakteristická autoritatívnym postojom kontrolujúceho (lídra skupiny), pričom tento nástroj používa vedomú lož a neetickú kontrolu ovplyvňovaných. Cieľom kontroly myslenia je vznik absolútne súdržnej a poslušnej skupiny („obec veriacich“ v deštruktívnych kultoch, teroristická jednotka a podobne).

Spomenuli sme, že sociálne ovplyvňovanie (najmä propaganda) je výrazne prítomné v totalitných spoločnostiach.

11.2 Totalitarizmus

Totalitarizmus by sme mohli charakterizovať ako diktátorské alebo legislatívne presadzovanie – násilné aj nenásilné – ovládanie všetkých oblastí spoločenského života pomocou byrokratického aparátu a donucovacej súdnej a politickej moci. Dochádza tu k deformácii individua, režim sa ho snaží úplne (totálne) podrobiť alebo umlčať. Totalitarizmus (totalita) je režim štátu založený na totálnom presadzovaní štátnej ideológie, alebo moci vo všetkých oblastiach, často aj násilnými a bezprávnymi metódami. Hlavné črty totalitarizmu:

- neomylnosť ideológie samovlády
- vládnuca strana, resp. vládnuca koalícia
- priama alebo skrytá kontrola nad celým hospodárskym životom
- mediálna demagógia
- sledovanie občanov, politická kontrola, použitie represívnych až teroristických prostriedkov.

Cieľom totalitnej vlády je radikálne pretvorenie spoločnosti. Je založená na myšlienke, že spoločnosť je transformovateľná bez obmedzení. Prostredníctvom vonkajších prostriedkov ako sú štát, propaganda a násilie, zámerne pôsobí na psychiku jedinca a jeho slobodu. Vyvrcholením potlačovania ľudskej slobody sa napríklad

v ideológii nacizmu stali koncentračné tábory. Ako uvádza Arendtová, ich úlohou nebolo len vyhladzovanie ľudí a ponižovanie ľudskej bytosti, ale slúžili aj strašnému experimentu s cieľom odstrániť za vedecky kontrolovaných podmienok samotnú spontánnosť ako prejav ľudskeho správania sa a premeniť ľudskú osobnosť na obyčajnú vec. (Arendtová, 1996)

11.3 Črty propagandy

Propaganda ako hlavný nástroj totalitarizmu by bola nefunkčná bez štyroch kľúčových črt:

- jednoduchosť
- oslovenie emócií
- oslovenie predstavivosti
- opakovanie

11.4 Nástroje propagandy

Pri oslovovaní vybranej populácie využíva propaganda široké spektrum nástrojov:

„**Nálepkovanie**“ („škatuľkovanie“): ide o druh citovo zameraného krátkeho slovného spojenia, ktoré vyjadruje zväzok jedincov, národov, skupín, k zápornému symbolu. Táto „nálepka“ (ateista, blázon, cigoš, dement, eštechák, fašoun, komouš, neger, teploš, židák a i.) zbavuje „onálepkaný“ objekt jedinečnosti, identity, zmysluplnosti; nepremýšľame o tom, aký je onálepkaný človek, čo hovorí, ako koná, prečo koná. Nálepka pomáha utvoriť príslušníka podozrivej skupiny, nepriateľa. Nálepka izoluje a zavrhuje.

Kým „nálepka“ viaže skupinu k zápornému symbolu, **svätožiara** (rovnako nevyhnutná pre propagandu) viaže ku kladnému symbolu (boh, demokracia, láska, matka, pravda, sloboda, veda, umenie, viera) Zmyslom nálepkovania je zavrhnúť, cieľom svätožiary je dané posolstvo prijať bez toho, aby sme nad ním premýšľali. Používanie

nálepiek a svätožiar záleží od kontextu (dobového, ideologického, politického a podobne).

Eufemizmy: výstižné, citovo zafarbené slová, ktorých cieľom je oslovovanú populáciu buď upokojiť, alebo vyburcovať. Eufemizmy robia skutočnosť príťažlivejšou, zjemňujú ju napríklad – *ministerstvo obrany, zoštíhľujúca diéta, vyhladenie* a podobne.

Prenos: využitie autority a symbolu- *Davidova hviezda, láska a pravda, národ, Allah, Jahve, Hospodin* atď.

Celebrity sú slávne, obľúbené osobnosti, ktoré odporúčajú firmenné produkty, vystupujú na predvolebných kampaniach, vyjadrujú sa k najrôznejším oblastiam kultúry, hoci o nich majú zvyčajne len veľmi povrchné znalosti – politika, ekonómia, zdravotníctvo, umenie atď. Ich opodstatnenosť v procese šírenia propagandy je zjavná – ľudia ich majú radi, fandia im a nasledujú ich.

Obyčajný človek je obľúbená maska napríklad politikov, podnikateľov, celebrit, vystupujúcich v postavení prostého človeka. V médiách ich vidíme v tých najobyčajnejších situáciách – umývajú riady, hladia deti, domácich maznáčikov, nosia tepláky, milujú svoju rodinu, vlast' a podobne. Nezriedka absolvovali tréning akejkoľvek obdoby hereckého kurzu a neodmysliteľnou súčasťou ich života sú vizážisti.

Jedna rodina: tento nástroj propagandy nesie v sebe heslo- *sme na jednej lodi, alebo všetci za jedného jeden za všetkých*. Ako uvádza Koukolík, za týmto účelom sa usporadúvajú športové podujatia, koncerty, divadelné predstavenia, konajú sa procesie, mítingy, pochody a podobne. (Koukolík, 2008) Ľudia sú tu na jednej lodi za niečo a proti niečomu. Skandujú, spievajú, majú rovnaké farebné označenie, tleskajú, pískajú, mávajú vlajkami.

Strach: pri využívaní propagandistického nástroja strachu sa postupuje od oznámenia hrozby, cez odporúčanie ako sa treba v situácii správať; občania pochopia, že vďaka odporúčanému riešeniu nebezpečenstvo zvládnu a následne sa podľa neho budú vedieť správať. Čím viac sa bojíme, tým skôr sa zapájame do rôznych preventívnych akcií, cvičení atď. (Koukolík, 2008)

Medzi ďalšie, nemenej užitočné a výkonné nástroje propagandy patria: rozptyľovanie pozornosti (*ved' o nič nejde; to je už za nami; nezohrievajme starú polievku...*), voľba vhodných informácií (*ľudia predsa nemusia vedieť všetko*), osočovanie (napríklad v oblasti politiky sa ako jedno z najúčinnějších pravidiel ukázalo – ak chcete vyhrať kampaň, osočujte súpera niečím novým, senzačným a do politickej analýzy sa vôbec nepúšťajte), výnimka z pravidla (zmyslom je, aby cieľ propagandy nadobudol presvedčenie, že výnimka z pravidla je pravidlo), neverbálna komunikácia (očný kontakt, výraz v tvári, držanie tela a i.), „paľba“ (médiá zaplavujú verejnosť správami, komentármi, článkami, ktoré ju majú pripraviť na prevratnú informáciu), kvalifikujúci jazyk (vecnú informáciu *včera pršalo-povedal XY* propagandistický kvalifikujúci jazyk upraví podľa potreby na napríklad *včera pršalo- rozčuluje sa XY*), dezinformácie, a prieskumy verejnej mienky (manipulujúce a nepoctivé – verejnosť sa nedozvedá kto si prieskum objednal, presné znenie otázok, veľkosť a zloženie oslovenej vzorky, spôsob prieskumu atď.).

Odporúčaná literatúra

KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J.: *Vzpouza deprivantů*. Praha: Galen, 2008, 109-124.

ARENDOVÁ, H.: *Původ totalitarizmu I-III*, Praha: OIKOYMENH, 1996.

SUSSMAN, R.W., CLONINGER, C.R.: *Origins of Altruism and Cooperation*, Springer, 2011, 1-10.

12. Zánik ľudských skupín

Kľúčové pojmy: *genocída, politicída, etnocída*

V poslednej kapitole sa zameriame na skúmanie sociálnych skupín a najmä na dôvody prečo zanikajú, prečo v nich dochádza k násiliu, medziskupinovým konfliktom, vojnám a genocíde. Najprv však popíšeme delenie skupiny z hľadiska sociálnej psychológie:

12.1 Kritériá delenia skupín

- podľa počtu členov – malá skupina (všetci sa dobre poznajú, ide o skupinu do 30 členov); veľká skupina (veľký počet ľudí, ktorí sú niečím spojení)
- miera vplyvu na osobnosť: primárna skupina (blízke vzťahy, rodina, uspokojovanie potrieb); sekundárna skupina (založená na neintímnom vzťahu, športové tímy, pracovné skupiny a i.)
- podľa spôsobu vzniku: formálna skupina (utvorená pevnými pravidlami, s určitým účelom); neformálna (založená na osobných vzťahoch)
- podľa vzťahu ku skupine: referenčná (jedinec do skupiny patrí, identifikuje sa s ňou); nereferenčná (skupina, ku ktorej jedinec nepatrí)

K vlastnostiam skupiny patria: stabilita, súdržnosť, atraktívnosť, autonómia, veľkosť, homogenita, miera uspokojenia, miera kontroly, miera intimity, integrácia.

V skupine môžeme identifikovať rôzne role, ktoré zohrávajú jednotliví jej členovia:

- ALFA: neformálny vodca skupiny; najaktívnejší člen, akceptuje ho väčšina členov skupiny
- BETA: expert, ktorý má schopnosti navrhovať riešenia problémov
- GAMA: členovia, ktorí sa identifikujú s vodcom; sú prevažne pasívni a prispôsobiví
- OMEGA: outsider; väčšinou neoblúbený
- P: „obetný baránok“

12.2 Altruizmus

Ľudská spoločnosť sa od iných spoločenstiev živočíchov okrem iného odlišuje i mimoriadnym stupňom spolupráce medzi geneticky nepríbuznými jedincami (i vo veľkých skupinách). Spomeňme najprv biologický altruizmus, ktorí je vlastný i iným sociálnym živočíchom. Organizmus sa správa altruisticky, pokiaľ ho jeho konanie niečo stojí (energia, čas, jedlo, peniaze) a pritom prospieva iným.

Ako uvádza Koukolík (2006), altruisticky sa môžu správať pravdepodobne všetky podoby života – napríklad vampíry, ktoré pravidelne regurgitujú krv členom svojej kolónie, ktorí v noci neboli na love úspešní, lebo makaky, ktoré vydávajú poplašné signály aj za cenu vlastného ohrozenia a podobne.

Biologický altruizmus skúmali dve rôzne teórie- Hamiltonova teória príbuzenského výberu (1964) a Triversova a Maynardova – Smithova teória recipročného altruizmu (1971). Obe tieto teórie oslabili vplyv Darwinovskej hypotézy skupinovej selekcie. Hamiltonova teória predpokladá existenciu génu (alebo génov), ktorý núti svojho nositeľa správať sa altruisticky. Potom organizmy, ktoré týmto génom nedisponujú sú sebecké. Altruistický gén

znižuje biologickú zdatnosť svojho nositeľa, zvyšuje však biologickú zdatnosť svojich príbuzných. (Koukolík, 2006) Triversova teória recipročného altruizmu sa týka aj nepříbuzných jedincov. Podľa Triversa môže byť altruistické správanie prospešné, ak sa dá v budúcnosti očakávať, že nám táto služba bude nejakým spôsobom raz splatená. U ľudí sa však ukazuje oveľa väčšia miera nepříbuzenského altruizmu ako u iných sociálnych organizmov – a platí to nielen pre súčasného človeka, ale napríklad aj spoločnosti lovcov a zberačov, v ktorých existoval spoločný lov, kolektívne vedenie vojen, zdieľanie potravy a podobne. (Koukolík, 2006) Ľudskú spoluprácu môžeme definovať ako správanie, ktoré zahŕňa osobné náklady pri spoločnej činnosti, ktorá prináša prospech iným členom jedincovej skupiny, pričom prospech prevyšuje náklady. (K téme kooperácie a altruizmu pozri bližšie Hamilton, W. D.: The genetical evolution of social behaviour I a II, 1964; Trivers, R. L.: The evolution of reciprocal altruism, 1971)

Zdá sa však, že ani teória príbuzenského výberu, ani Triversova teória recipročného altruizmu nevysvetľujú ľudskú spoluprácu, najnovšie výsledky výskumov sa skôr prikláňajú k tzv. teórii silnej reciprocity. (Fehr, 2005) Výsledky sú testované funkčnými zobrazovacími metódami a ukazujú, že pri ľudskej spolupráci sa väčšmi uplatňujú kognitívne, jazykové a emočné premenné, ktoré umožňujú formulovanie všeobecných noriem sociálneho správania, vývoj sociálnych inštitúcií, ďalej psychologická kapacita, ktorá umožňuje internalizáciu sociálnych noriem, pocit príslušnosti k skupine (napríklad etnicita) a jazykové správanie. (Koukolík, 2006)

Ľudská kooperácia sa testuje aj rôznymi variáciami hry typu dilema väzňa. Klasická hra vyzerá takto – A a B sú zatknutí v oddelených celách, nemôžu spolu komunikovať; vyšetrovateľ nemá dostatočné dôkazy, tak navštívi oboch väzňov a obom navrhne, že ak sa priznajú a spolupáchateľ bude mlčať, budú prepustení a spolupáchateľ dostane trest 10 rokov. Ak budú mlčať a prizná sa spolupáchateľ, tento bude prepustený a oni dostanú 10 rokov. Ak sa neprizná nik, obaja dostanú 6 mesiacov, ak sa priznajú obaja, dostanú

6 rokov. Väzni majú možnosť kooperovať a nepriznať sa, alebo sa zachovať podrazácky a priznať sa. Pri jednokolovej hre je najoptimálnejšie riešenie vždy podraziť. Väzňova dilema patrí k tzv. teórii hier, čo je vedná disciplína, ktorá sa venuje „...štúdiu a analýze strategického racionálneho správania jednotlivcov a ich interakcie v (spoločenskom) prostredí.“ (Démuth, 2013) „Predmetom jej skúmania je porozumenie, vysvetlenie a predvídanie výsledkov možnej interakcie jedinca so svojím prostredím, a to všade tam, kde predpokladáme, že intencia konania jednotlivca môže byť modifikovaná racionálnym správaním iného jednotlivca či prostredia, ktorého prejavy sú tiež racionálne a vypočítateľné.“ (Démuth, 2013)

Otázkou, prečo spolu jedinci kooperujú sme sa zaoberali v 3. kapitole a čiastočne aj v tej predošlej, ešte nám zostáva nezodpovedaná otázka ako a prečo prichádza k tomu, že jedinci v sociálnej skupine spolu nekooperujú a to až do takej miery, že skupina zanikne.

Zaujímavou hypotézou je úvaha o osadníkoch ostrovov Mangareva, Henderson a Pitcairn, ktorú popisuje Koukolík. (1997) Henderson je približne 36km² veľký, nemá zdroj pitnej vody, úrodnej pôdy je veľmi málo, absentuje tu i sopečné sklo, alebo iný materiál, z ktorého by bolo možné vyrábať pevné nástroje. Pôvodne bol ostrov bohatý na ryby, mäkkýše, vtáctvo a korytnačky. Kolonizátori sem dopravili množstvo rastlín. Na Hendersone žilo okolo 50 ľudí. Pitcairn je vyhasnutá sopka, meria 4,6 km², od Hendersonu je vzdialený okolo 180 km. Osadníci oboch ostrovov boli niekoľko storočí v kontakte – Hendersonu vyvážali vtáky, z Pitcairnu zasa sopečný kameň. Mangareva je vzdialený asi 400 km, odtiaľto prišli aj prví kolonizátori Hendersonu, okolo roku 1000. Populácia na Mangareva sa postupne začala zväčšovať, vyrúbali stromy, takže pôdu postihla erózia, čo sa stalo aj na Pitcairne, na Hendersone obyvatelia vyhubili všetky vtáky a korytnačky. Na Mangareve vypukla vojna spojená s kanibalizmom, ako výsledok nepomeru medzi zdrojmi a potrebami populácie. V polovici 15. storočia výmenný obchod medzi ostrovmi zanikol, prežili len obyvatelia na Mangareve, poslední obyvatelia Pitcairinu a Hendersonu zomreli okolo roku 1600. (Koukolík, 1997)

Čo sa tu udialo? Prečo tu ľudské skupiny vymreli? Dôvodov na zánik ľudských skupín môže byť viacero: ak napríklad klesne počet členov skupiny pod určitú hranicu, skôr alebo neskôr dôjde k pohlavnému styku medzi blízkymi príbuznými, čím narastie počet dedičných chorôb v nasledujúcich generáciách. Dôvodom pre zánik skupiny môžu byť aj nepriaznivé klimatické zmeny, alebo dlhodobá sociálna izolácia (v tomto prípade členovia skupiny z „ponorkovej choroby“ až zošalejú). Iná príčina môže byť v neschopnosti prispôbiť sa. (Koukolík, 1997)

Koukolík uvádza, že ak by sa aj obyvatelia Hendersonu a Pitcairinu vyhli vyššie popísaným nástrahám, očakávalo by ich asi najvýznamnejšie nebezpečenstvo – prežitie určitého nevyhnutného množstva členov skupiny (tento moment sa netýka iba ľudských skupín). Ak klesne počet príslušníkov druhu pod určitú hranicu, druh vymiera. V prípade človeka ide o najmenší počet jedincov, ktorí sú schopní preniesť neporušene nielen svoje gény, ale i kultúrnu tradíciu (mem), pričom sa ukazuje, že počet 50 jedincov je nízky. Napríklad pôvodná tasmánska populácia predstavovala okolo päť tisíc jedincov a dokázala prežiť desať tisícročí. Zabudli však postupne na schopnosti, ktoré poznali keď kolonizovali ostrov, prestali sa vyvíjať, až ich austrálski domorodci vo všetkom predčili. Archeológ Rhys Jones sa vyjadril, že malé spoločnosti nevymierajú iba z nedostatku jedla, ale i z nedostatku ľudí.

12.3 Zánik skupín vojnou a genocídou

Genocídu (genocídium) môžeme definovať ako čiastočné alebo úplné vyvraždenie skupiny osôb; prípadne jej mentálne či fyzické poškodenie s cieľom zničiť ju. Dochádza k tomu prevažne z náboženských, rasových, národnostných, alebo politických, príčin. Podľa medzinárodných dohovorov je genocída akýkoľvek z uvedených zločinov, ak sú páchané s úmyslom zničiť národnú, etnickú, rasovú alebo náboženskú skupinu:

1. usmrtenie príslušníkov skupiny

2. ťažké telesné alebo mentálne ublíženie členom skupiny
3. opatrenia na zabránenie rodenia detí skupiny
4. násilné prevádzanie detí z jednej skupiny do druhej

Za tvorcu pojmu genocída sa považuje Raphael Lemkin, právnik poľsko-židovského pôvodu, ktorý sa zaoberal vyvražďovaním Arménov v Osmanskej ríši v roku 1915 (termín genocída použil v roku 1944 pri popisovaní nacistického vraždenia v Európe). Genocídu v doterajších dejinách organizovalo najmenej 40 štátov (medzi najznámejšie genocídy dejín patria: genocída Arménov (1915-1917), genocídy páchané Sovietskym zväzom počas Stalinovej vlády, genocídy páchané nacistickým Nemeckom v okupovaných krajinách, kambodžská genocída, rwandská genocída, tzv. „etnické čistky“ v bývalej Juhoslávii medzi Srbmi a Bosniakmi).

Jednu z najpodrobnejších filozofických analýz násilia ako nástroja sociálnej skupiny predostrela H. Arendtová. Vo svojej eseji *O násilí* upozornila, že sa zdá, akoby fenomén násilia vlastne nevzbudzoval nejakú mimoriadnu pozornosť – napríklad v Encyklopédii sociálnych vied nebolo toto heslo vôbec spomenuté, pričom keď sa pozrieme na dejiny a politiku, násilie vždy zohrávalo dôležitú úlohu. (Arendtová, 2004) Podľa Arendtovej sa ukazuje, že násilie je iba najkriklavejším prejavom moci. Avšak ako chápať moc? Moc je nástrojom (napríklad vlády), podľa Voltaira spočíva moc v tom, že donútim ostatných konať tak, ako chcem ja, podľa M. Webera je to možnosť presadiť svoju vlastnú vôľu proti odporu. Arendtová ostro odlišuje pojmy moc, individuálna sila, sila, autorita a násilie. Moc (power) zodpovedá podľa Arendtovej definície ľudskej schopnosti konať v súlade, nie je to schopnosť jednotlivca, patrí skupine a – existuje len dovtedy, pokiaľ skupina zostáva pokope. Keď podľa nej o niekom konštatujeme, že má moc, vlastne tým vyjadrujeme fakt, že daný jedinec je k nej delegovaný, koná v mene určitej skupiny. V okamihu, keď sa skupina, od ktorej moc pochádzala rozpadne, stráca sa aj moc delegovaného jedinca. (Arendtová, 2004) Individuálna sila (strength) – predstavuje silu individua, ktoré je vo vzťahu k ostatným nezávislé; samozrejme individuálna

sila aj toho najsilnejšieho jedinca môže byť kedykoľvek premožená tými, ktorých je veľa (a ktorí sa často spoja práve preto, aby premohli toho, kto je nezávislý). Sila (force): tento termín je spätý s „prírodnou silou“, energiou, ktorá je uvoľňovaná fyzikálnymi pohybmi. Autorita (authority) – prislúcha buď osobám (rodič, učiteľ), alebo úradom a cirkvi. Charakterizuje ju nespochybniteľné uznanie všetkých, od ktorých sa vyžaduje poslušnosť, bez donucovania, či presviedčania. Najväčším nepriateľom autority je opovrhnutie a smiech (výsmech). Násilie (violence): má inštrumentálnu povahu, je blízke individuálnej sile (Arendtová, 2004) Arendtová zdôrazňuje, že vláda založená výlučne na prostriedkoch násilia neexistuje, aj totalitný vládca potrebuje istú mocenskú základňu: tajnú políciu a sieť informátorov. Z toho vyplýva, že podstatou vlády je moc, avšak nie násilie. Keď dôjde k priamemu stretu moci a násilia, výsledok je vopred jasný: krviprelievanie a množstvo obetí. Arendtová uvádza príklad s Gandího stratégiou nenásilného odporu: ak by sa jeho spôsob riešenia konfliktov stretol napríklad so Stalinovým Ruskom, alebo Hitlerovým Nemeckom, výsledkom by bolo práve krviprelievanie a nie relatívne pokojné pristúpenie k dekolonizácii. Vláda, ktorá sa riadi iba násilím prichádza do úvahy len vtedy, ak stráca moc. (Arendtová, 2004) Arendtová sa nestotožňuje s teóriami biológov, etológov a iných evolučne orientovaných vedcov, ktorí násilie v ľudských skupinách interpretujú ako inštinktívnu hnaciu silu, ktorá slúži adaptácií a prežitiu. Ona sa skôr prikláňa k názoru, že ide o iracionálne a ťažko ospravedlniteľné správanie. Samozrejme, biologický základ ľudskej agresivity nás automaticky nevedie k záveru, že násilné správanie sa nedá zmeniť. Násilie sa zjavne používa vtedy, keď sa vyplatí. Avšak keď agresivita nie je schopná zabezpečiť vysoké zisky je takéto antisociálne správanie vzácne. (Dunbar, Barrett, Lycett, 2007)

Etológ K Lorenz predostrel vo svojej knihe *Osem smrteľných hriechov*, ktorými sa ľudstvo prehrešuje jednak voči prírode, jednak prispieva k svojmu zániku (zániku všetkých sociálnych skupín).

Medzi osem smrteľných hriechov radí Lorenz:

- preľudnenie: tento fakt nás tlačí k prebytku sociálnych kontaktov, z čoho vyplýva obrovské napätie jedincov, ktorí žijú vo veľkom počte na malom území
- devastácia životného prostredia: odcudzenie sa od prírody má za následok i etický a estetický úpadok nášho cítenia
- preteky človeka so sebou samým: v nepretržitej súťaži s konkurenciou strácame sebareflexiu, jednu z najvýznamnejších schopností človeka
- vyhasínanie silných citov: človek je čoraz zmäkčilejší, vďaka technológiám, medikamentom a následne stráca schopnosť prežiť napríklad veľkú radosť, ktorá nasleduje po veľkom stradaní, alebo utrpení, až sa jedinec ocitá v neustálom pocite nudy
- genetický úpadok: tento fakt súvisí podľa Lorenza s veľkým výskytom sociálnych parazitov
- rozchod s tradíciou: rozpad tradičnej rodiny, medzigeneračné nedorozumenia a nepochopenie
- nekritickosť voči doktrínam: vedie k uniformite, strate individuality, jedinec sa stáva ľahšie ovládateľným, náchyľnejším podľa hnutí autorite, ideológií, reklame a podobne
- šírenie zbraní hromadného ničenia: vedie k najistejšiemu zničeniu spoločnosti ako takej, hoci toto nebezpečenstvo sa dá najľahšie odstrániť. (Lorenz, 2001)

Odporúčaná literatúra

- LORENZ, K.: *Osm smrteľných hříchů*. Praha: Academia, 2001.
 ARENDTOVÁ, H.: *O násilí*. Praha: OIKOYMENH, 2004, 7-50.
 DÉMUTH, A.: *Teória hier a problém rozhodovania*. 2013

Literatúra

- ARENDOVÁ, H.: *O násilí*. Praha: OIKOYMENH, 2004.
- ARENDOVÁ, H.: *Původ totalitarizmu I-III*. Praha: OIKOYMENH, 1996.
- BARON, R. A. – BYRNE, D.: *Social Psychology*. Allyn and Bacon, 2000.
- BARRETT L., DUNBAR R., LYCETT, J.: *Evoluční psychologie člověka*. Praha: Portál, 2007.
- BERGSON, H.: *Smích*. Praha: Naše vojsko, 1993.
- BILSKER, R.: *Bergson*. Bratislava: Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2005.
- BLAŽEK, V., TRNKA, R.: *Lidský obličej*. Praha: Karolinum, 2009.
- COHEN, S.B., BOLTON, P.: *Autism: The Facts*. OUP Oxford, 1993.
- COMTE, A.: *Kurz pozitivnej filozofie*. In: *Malá antológia z diel filozofov II*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1998.
- DAMASIO, A.R.: *Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain*. G.P. Putnam, 1995.
- DAMASIO, A.R.: *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*, Harcourt Brace, 1999.
- DAWKINS, R.: *The Selfish Gene*. Oxford Paperbacks, 1989.
- DEACON, T.W.: *The Symbolic Species: The Co-Evolution of Language and the Brain*. Norton, 1997.
- DÉMUTH, A.: *Teória hier a problém rozhodovania*. 2013
- DÉMUTHOVÁ, S.: Haló efekt a chyby pri posudzovaní. In: FINDRA, J. (Ed.): *Veľká kniha rétoriky pre riaditeľov škôl*. Bratislava: Dr. Josef Raabe, 2005, s. A 1.6/1- A 1.6/26.
- DÉMUTHOVÁ, S.: *Biologické koncepcie kriminality*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave 2012.
- DENHAM, S.A.: *Emotional development in young children*. New York: Guilford Press, 1998.
- DIAMOND, J.: *Třetí šimpanz*. Praha: Paseka, 2004.
- DOUGLAS, K.C.: *Feral Children and Clever Animals: Reflections on Human Nature*. Oxford University Press, 1995.
- DUNBAR, R.: *Grooming, Gossip and the Evolution of Language*. Harvard University Press, 1996.
- FEHR, E.: *The Neuroeconomics of Mind-Reading and Empathy*. American Economic Review Papers & Proceedings 95, 2005, 340-345.
- FUKUYAMA, F.: *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers, 2002.
- GÁLIKOVÁ, S.: *Úvod do filozofie mysle*. 2013.
- GASSET, J. O.: *Vzpouza davů*. Praha: Naše vojsko, 1993.
- GOLDBERG, E.: *Jak nás mozek civilizuje*. Praha: Karolinum, 2004.
- HAMILTON, W.D.: *The genetical evolution of social behaviour I – II*. *Journal of Theoretical Biology*, 7, 1-52, 1964.
- HAYES, N.: *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál, 1998.
- HEINSOHN, R., PACKER, C.: *Complex Cooperative Strategies in Group – Territorial African Lions*. In: *Science*, 269, s.1260-1262, 1995.
- HERDER, J.G.: *Vývoj lidskosti*. Praha: Jan Laichter, 1941.
- HUSSERL, E.: *Ideje k čistě fenomenologii a fenomenologické filosofii I*. Praha: OIKOYMENH, 2004.
- JASPERS, K.: *Duchovní situace doby*. Praha: Academia, 2008.
- JENKINS, J.M., QATLEY, K.: *The development of emotion schemas in children: Processes underlying psychopathology*. In: W.F. Flack, J.D. Laird (Eds.), *Emotions in psychopathology: Theory and research*. New York: Oxford University Press, 45-56, 1998.
- KANT, I.: *Idea k všeobecným dějinám v svetoobčianskom zmysle*. In: KANT, I.: *K večnému mieru*. Bratislava: Archa, 1996.
- KIS, J.: *Současná politická filosofie*. Praha: OIKOYMENH, 1997.
- KOUKOLÍK, F.: *Mravenec a vesmír*. Praha: Vyšehrad, 1997.
- KOUKOLÍK, F.: *Proč se Dostojevskij mýlil*. Praha: Galén, 2007.
- KOUKOLÍK, F.: *Sociální mozek*. Praha: Karolinum, 2008.
- KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J.: *Vzpouza deprivantů*. Praha: Galen, 2008.
- LE BON, G.: *Psychology of Crowds*. Sparkling Book, 2009.
- LOCKE, J.: *Dvě pojednání o vládě*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965.
- LORENZ, K.: *Osm smrtelných hříchů*. Praha: Academia, 2001.
- LORENZ, K.: *Takzvané zlo*. Praha: Academia, 2003.
- MACHIAVELLI, N.: *Vladař*. Praha: Nakladatelství XYZ, 2009.
- MIKULÁŠTÍK, M.: *Komunikační dovednosti v praxi*. Grada, 2003.
- MILLER, G.: *The Mating Mind: How Sexual Choice Shaped the Evolution of Human Nature*. Anchor, 2001.
- MYERS, D.G.: *Social psychology*. McGraw-Hill, 2005.
- NAKONEČNÝ, M.: *Sociální psychologie*. Praha: Academia, 2009.
- PARKINSON, B., FISCHER, A.H., MANSTEAD, A.S.R.: *Emotion In Social Relations: Cultural, Group, and Interpersonal Processes*. Psychology Press, 2005.
- PLATON: *Spisy I*. Praha: OIKOYMENH, 2003.
- POPPER, K.R.: *Otevřená společnost a její nepřátelé I.: Uhranutí Platónem*. Praha: OIKOYMENH, 1994.
- RŮD, W.: *Novověká filosofie I*. Praha: OIKOYMENH, 2001.

- ŘEZÁČ, J.: *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998.
- SCRUTON, R.: *Estetické porozumění*. Praha: Barrister & Principal, 2005.
- SCHORE, A.N.: *Early shame experiences and infant brain development*. In Shame: Interpersonal Behaviour, Psychopathology and Culture, P. Gilbert & B. Andrews (eds.). Oxford University Press, 57-77, 1998.
- SLAMĚNÍK, I.: *Emoce a interpersonální vztahy*. Praha, Grada, 2011.
- SPINOZA, B.B.: *Etika*. Praha: Dybbuk, 2007.
- STERNBERG, J.R.: *Kognitivní psychologie*. Praha: Portál, 2002.
- TAVEL, P.: *Chyby a nepřesnosti při hodnocení lidí*. In: Ostium, 1, vol. 8, 2012. (<http://www.ostium.sk/index.php?mod=magazine&act=show&aid=244>)
- TRIVERS, R.L.: *The evolution of reciprocal altruism*. The Quarterly Review of Biology. 46, č. 1, 1971.

Mgr. Renáta Kišoňová, PhD.

Kognícia v sociálnom kontexte

Vysokoškolský učebný text
Vydanie prvé

Recenzenti
prof. ThDr. Josef Dolista, PhD.
PhDr. Kinga Jurášová, PhD.

Jazyková korektúra: Mgr. Miroslava Kišoňová
Grafická úprava a sadzba © Ladislav Tkáčik

fftu

Vydavateľ
Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava
filozofia@truni.sk, fff.truni.sk

© Renáta Kišoňová, 2013
© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013
ISBN 978-80-8082-637-6